

TAHFİF ve TEŞDİD MESELESİ*

Musab Koparal*

Öz

Kıyametin kopacağı zamana kadar hükmü devam edecek olan İslam'ın, sürekli bir değişim içinde olan toplumları yönlendirmede ve yönetmede atacağı adımların doğru tespit edilmesi gerekmektedir. Nitekim İslâm âlimleri hadisten fıkhı, tefsirden kelama kadar hemen her alanda değişen zamanın ve toplumların karşılaştıkları sorunlara çözüm bulmuşlardır. Bu çalışma da bahsedilen çözüm bulma gayreti kapsamında değerlendirilebilir. Allah Teâlâ kullarına karşı son derece merhametlidir. Onun merhametinin tezahürlerinden biri de hükümlerin hepsini bir seferde indirmemesidir. Toplu olarak inmemesinin yanında zorluk ve kolaylık açısından da aynı seviyede olmayan hükümlerin inişlerinde düzenin olması yine onun rahmetinin bir yansımasıdır. Bu düzenin nasıl olduğu ile ilgili birtakım çalışmalar yapılmasının neticesinde tedricilik ve nesih gibi metotlar ortaya konmuştur. Bu çalışmada ise farklı bir metodun varlığının tespiti üzerinde durulmuştur. "Teşdid ve tahfif metodu" adı verilen bu metotla ilgili olan bu çalışmada teşdid ve tahfif kavramları, teşdid ve tahfifin bir metot oluşu, varlığının delilleri ve hikmetleri ele alınarak birtakım sonuçlara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Ahkâm, Teşdid, Tahfif, Tedricilik, Nesih.

THE SEVERITY AND MITIGATION

Abstract

The steps to be taken by Islam, whose rule will continue until the time of Judgment, in guiding and ruling societies that are in constant change, must be determined correctly. As a matter of fact, Islamic scholars have found solutions to the problems faced by the changing times and societies in almost every field from hadith to fiqh, from tafsir to kalam. This study can be evaluated within the scope of the effort to find a solution. Allah is extremely merciful to His servants. One of the manifestations of his mercy is that he does not bring down all of the judgments at once. The fact that the decrees that are not at the same level in terms of difficulty and convenience, in addition to the fact that they do not come down collectively, are in order in their descent is again a reflection of his mercy. As a result of some studies about how this order is, methods such as gradualism and naskh have been revealed. In this study, detection of the existence of a different method is focused on. In this study, which is related to this method called "tesdid and tahfif method", some conclusions have been reached by considering the concepts of tesdid and tahfif, the fact that diagnosis and forgiving are a method, the evidences and wisdom of its existence.

Keywords: Exegesis, Provisions, Severity, Mitigation, Gradualism, Naskh.

---

* Bu makale "Ahkâm Ayetlerinde Teşdid ve Tahfif Meselesi" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adıyaman 2020 künyeli yüksek lisans tezinin özeti mahiyetindedir.

*Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı. E-posta: musabkoparal@artuklu.edu.tr ORCID ID: 0000-0001-8598-9791.

GİRİŞ

Sürekli değişim içerisinde olan hayata yön verme iddiası taşıyan sabit nasların, işlevselliğini devam ettirebilmesi nasıl mümkün olur? Bu soruya cevap verebilmek için nasların yapısını ve hedeflerini doğru tespit etmek gerekir. Nasslar yapı itibariyle genel hükümler vermekte, tafsilatını müçtehitlere bırakmakta, bu itibarla yeni gelişecek olaylara ve problemlere bulunacak çözümler için geniş bir alan açmaktadır. Nassların hedeflerinin tespiti ve belirlenen hedefler doğrultusunda hükümler çıkarılabilmesi ise ancak hemen her asırda yeniden anlama ve yorumlama faaliyeti ile olabilir. Bu anlama ve yorumlama faaliyeti nasların genel ilkelerine ve özüne aykırı olmamalıdır. Hükümlerin değişen şartlara ve topluma uygulanması noktasında takip edilecek bir metot ortaya koyma çabasında olan bu çalışma, böyle bir anlama ve yorumlama faaliyetinin bir ürünüdür.

Allah Teâlâ kullarının uymalarını emrettiği hükümleri bir anda, toplu şekilde indirmediği gibi zorluk-kolaylık dengesi bakımından da aynı düzeyde indirmemiştir. Hükümleri indirirken kulların maslahatına uygun olarak peyderpey indirmiş ve bu süreçte rahatça uygulanabilmesi adına kolaylık-zorluk açısından belli bir sıra takip etmiştir. Ancak bu sıralama tekdüze değildir. Her zaman önce kolaylık içeren hüküm, sonra zorluk içeren hüküm gelmemiştir. Bu durumun tersi de gerçekleşmiştir. Bu çalışmada ilk durumda gerçekleşen olaya teşdîd, ikincisine tahfif adı verilmiştir.

Allah'ın her hükmü bir rahmet içerdiğinden hükümler arasında teşdîd de olsa tahfif de olsa elbette bir rahmet vardır. Her halükarda kulların maslahatı gözetilmiştir. Söz gelimi bazı hükümler dünyevi anlamda teşdîd içerse de uhrevi anlamda veya hem dünyevi hem uhrevi anlamda rahmet içermektedir. Mesela İslam'ın ilk geldiği zamanlarda içki içilmesi toplum tarafından normal olarak karşılanır bir durumdu. İnsanların bunu terk etmeleri bir anda olabilecek bir şey olmadığı gibi, alışkanlıklarından vazgeçmeleri de ancak belli aşamalar geçildikten sonra gerçekleşebilirdi. Böylesine bir alışkanlığa sahip insanlar için vazgeçmek, her ne kadar zor da olsa onların hem dünyevi hem de uhrevi anlamda faydasına olacaktır. Dünyevi anlamda faydaları, insanın sağlığına ve çevrelerine verdikleri zararlardan yola çıkılarak açık bir şekilde görülebilir. Allah'ın haram kıldığı bir şey olması ve başka günahlara kapı açmasından dolayı uhrevî anlamda çok büyük zararlar verceği açıktır. Sonuç olarak böyle bir şeyin haram kılınması, Allah'ın rahmetinin tezahürlerinden biridir denebilir.

Hükümler arasında teşdîdin ve tahfifin varlığının sebeplerinden biri de imtihandır. Allah Teâlâ kullarına birtakım hükümler indirmekte ve bu tür vesilerle kimin nasıl davranacağını ortaya çıkarmaktadır. Teşdîdin ve tahfifin imtihan vesilesi olduğuna dair kıblenin tahvili örnek verilebilir. Müminler Yahudilerin yöneldiği Kudüs'e değil de Kâbe'ye yönelmek istiyorlardı. Bu süreç bir imtihan süreciydi ve bu imtihan neticesinde müminlerden hakiki iman sahipleri ve münafıkların bazıları ortaya çıkmış oldu.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla teşdîdi ve tahfîfi bir metot olarak değerlendiren ilk âlim Kurtubî'dir.¹ Sonraki dönemlerde yaşayan âlimlerden Şa'rânî, bu iki kavramı kullanarak bir metot geliştirmekte ancak onun geliştirdiği metot bu çalışmada ortaya konulandan farklılık arz etmektedir.² Müteahhir âlimlerden Şinkitî nesihle ilgili eserinde, teşdîd ve tahfîfi neshin karşısında bir metot olarak değerlendirmektedir.³ Teşdîd ve tahfîf kavramlarını eserlerinde sıklıkla kullanan günümüz müfessirlerinden İsmail Turan ise teşdîd ve tahfîfin önemine vurgu yapmaktadır.⁴

Hüküm bildiren nassların tamamını incelemek çalışmanın hacmini aşacağından çalışmamızda bu nassların temelini oluşturan ahkâm ayetleri ele alınmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın ilk kısmında ortaya konulmaya çalışılan metotla ilgili temel kavramlar, diğer metotlarla benzerlikleri ve farklılıkları verilmektedir. Çalışmanın ikinci kısmında tahfîfin konusunun ve amacının anlaşılması için birtakım ahkâm ayetleri incelenmektedir. Üçüncü kısmında ise teşdîd ile ilgili örneklerle yer verilmektedir. Ahkâm ayetlerinin tamamını incelemek de çalışmanın hacmini aşacağından ve hangi ayetlerin ahkâm ayeti kapsamına girdiği noktasında ittifak bulunmadığından meramın anlaşılmasına yetecek kadar ahkâm ayeti incelenmektedir. İkinci ve üçüncü kısımlarda örnek olarak zikredilen ayetlerin geniş tefsirlerine yer verilmemekte, bahsedilen mevzular genel hatlarıyla ele alınmaktadır. Ayrıca örnekleri verilen ayetlerin teşdîd ve tahfîf metodu çerçevesinde değerlendirilmeleri yapılmaktadır.

1. TAHFÎF ve TEŞDÎDE DAİR KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Tahfîf Kavramı

Tahfîf, sözlükte “hafif olmak, zayıf olmak, hafife almak, korku ve cehalete sürüklemek, basitlik, kolaylaştırmak, rahatlamak ve azalmak”⁵ gibi anlamlara gelen “خفف” kökünden türetilmiştir. Ayrıca bireyler için kullanıldığında “malı azaldı, fakirleşti”⁶ veya “kararsız, aceleci ve değişken oldu”⁷ manasında, herhangi bir kavmin kendisi için kullanıldığında “hızlıca gittiler”, “güç ve sayı bakımından zayıfladılar”⁸ anlamında, kavmin hayvanları için

¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 10/70.

² Ebû'l-Mevâhib Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şâ'ranî el-Mısırî, *Kitabü'l-mizân*, thk. Abdurrahman Umeyra (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1989), 1/98.

³ Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir el-Cekenî el-Himyerî eş-Şinkitî, *el-Âyâtü'l-mensûha fi'l-Kur'an* (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 102-104.

⁴ İsmail Turan, *Vücûhü't-te'vil fi esrâri't-tenzîl*, ts., 107.

⁵ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dârü's-Sadîr, 1882), 9/79-80.

⁶ Ebû Nâsr İsmâil b. Hammad el-Cevherî, *Sihâh tâcü'l-lüga ve sihahi'l-Arabiyye*, thk. Ahmet Abdulgafûr Attâr (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayîn, 1979), 4/41.

⁷ Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Halil Aytani (Beyrut: Dârü'l-Marife, 2010), 158.

⁸ Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, thk. Enes Muhammed eş-Şâmî - Zekeriyâ Câbir Ahmed (Kahire: Dârü'l-Hadis, 2008), 484.

kullanıldığında ise “zayıf ve yaşlı hayvanlara sahip oldular”⁹ anlamında bu kelimeye yer verilmektedir.

Tahfifin terim anlamı ise kullanıldığı ilim dalına göre farklılık göstermektedir. Söz gelimi Kıraatte “herhangi bir harfi şeddesiz okumak veya iki hemze yan yana geldiğinde ikinci hemzenin ‘hâ’ harfine yaklaştırılarak okunması (teshil)”¹⁰ şiirde ise “vezin gereği şeddeli bir harfi şeddesiz okumak demektir.”¹¹ Sarf ilminde, “hemzenin tahfifi için kullanılır. Hemzenin tahfifi ise onun kalbiyle (değiştirilmesiyle), hafziyle (silinmesiyle) veya iskâniyle (sukunlu hâle getirilmesiyle) meydana gelir.”¹² Tefsir ilminde ise kıraat ilminde verilen tariflerden “herhangi bir harfin şeddesiz okunması” tarifinde yer aldığı şekliyle kullanılır.

Bu çalışmada tahfif, “İslam’ın getirdiği hükümlerde zor ve şiddetli olandan kolay ve hafif olanlara geçişi” ifade etmektedir.¹³ Bir başka ifade ile sonradan gelen hükmün ilk gelen hükme nispetle daha kolay ve hafif olduğu durumları ifade etmede kullanılan bir kavramdır. Tahfifin zıttı ise teşdiddir.

Tahfife verilebilecek örnekler teşdid için verilebilen örneklerden daha fazladır. Bunun sebebi İslam’da hükümlerin konmasında tahfifin esas alınmasıdır. Ancak tahfifin esas olması teşdid içeren hükümlerin konmasına engel değildir. Hükümlerin konmasında tahfife kıblenin değiştirilmesi,¹⁴ gece namazının nafileye dönüşmesi,¹⁵ Hz. Peygamber’e soru sorulmadan önce verilmesi gereken sadaka zorunluğunun kaldırılması,¹⁶ Müminlerin içlerinden geçirdiklerinden de sorumlu olmaları hükmünden sadece yaptıklarından sorumlu olması hükmüne geçilmesi,¹⁷ yirmiyeye karşı iki yüz kişiyle savaşma emrinden yüze karşı iki yüz, bine karşı iki bin kişiyle savaşma emri¹⁸ vs. hükümler örnek olarak verilebilir.

1.2. Teşdid Kavramı

Teşdid, sözlükte “güçlendirmek, sağlamlaştırmak,”¹⁹ “ağırlaştırmak, arttırmak, abartmak,”²⁰ “cesaretli olmak, kalbi sabit olmak, cimri olmak”²¹ gibi anlamlara gelen “شد”

⁹ *Fîruzâbâdî, Kâmûsü’l-muhît*, 484.

¹⁰ Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. Ebi’r-Rızâ el-Hamevî el-Halebî, *el-Kavâ’id ve’l-işârât fi usûli’l-kırâ’ât*, thk. Abdülkerîm b. Muhammed Hasan Bekkâr (Dimaşk: Dârü’l-Kalem, ts.), 47.

¹¹ Yekta Saraç, *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Biçim ve Ölçü* (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 2011), 107.

¹² Muhammed A’lâ b. Alî b. Muhammed Hâmîd et-Tehânevî et-Tehânevî, *Keşşâfû ıstılâhâti’l-fünûn ve’l-ulûm*, thk. Refîk el-Acem, Alî Dahrûc (Beyrût: Mektebetü Lübnân Naşîrûn, ts.), 1/397.

¹³ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî (Beyrut: Dârü İhyai’t-Türasi’l-Arabî, 1996), 3/127; Ebû’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fi ilmi’t-tefsir* (Beyrut: Mektebetü’l-İslâmî, Darü İbn Hazm, 2002), 274; Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf b. Alî b. Yusuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhît*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcut - Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1993), 3/237.

¹⁴ Bakara, 2/144.

¹⁵ Müzzemmil: 73/20.

¹⁶ Mücadele: 58/13.

¹⁷ Bakara: 1/286.

¹⁸ Enfâl: 8/66.

¹⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 3/232.

kökünden türetilmiştir. Bu kelime “hastalığın artmasını, nehrin taşmasını, fiyatların yükselmesini²² rüzgârın şiddetlenmesini ve azabın şiddetini”²³ ifade etmek için de kullanılmaktadır.

Teşdidin ıstılahtaki anlamı da tahfifte olduğu gibi kullanıldığı ilim dallarına göre farklılık göstermektedir. Kıraat ilminde bir harfin şeddeli okunması veya tahfif yapmama olarak tanımlanırken cerh ve tadil konusunda raviler hakkında katı ve tavizsiz bir tavır sergileyen muhaddisler için kullanılmaktadır.²⁴ Şiirde teşdid, “arûz vezninde şeddesiz bir harfi ölçü gereği şeddeli olarak kullanmaktır.”²⁵ Tefsir alanında ise daha çok kıraatte kullanılan harfi şeddeli okuma anlamıyla kullanılır ve ayetlerin tefsirleri yapılırken sıklıkla bu kavrama başvurulur. Çünkü ayetin okunuş şekli çoğu zaman anlama doğrudan etki etmektedir.

Tefsirde ve diğer ilimlerde nasıl kullanıldığına yer verildikten sonra teşdidi farklı bir yaklaşımla elen bu çalışmada ise teşdid, İslam’ın getirdiği hükümlerde kolay ve hafif olandan zor ve şiddetli olana geçişi ifade etmektedir. Bir başka ifade ile sonradan gelen hükmün ilk gelen hükme nispetle daha zor ve şiddetli olduğu durumları ifade etmede kullanılan bir kavram olan teşdidin zıttı ise tahfiftir.

Teşdidin mevcudiyeti konusu âlimler tarafından pek ihtilaf olmadan kabul görmekte,²⁶ orucun ve zekâtın farz kılınıştaki hükümlerde,²⁷ içkinin ve faizin haram kılınıştaki hükümlerde,²⁸ mirasın taksimatı konusundaki hükümlerin konuluşunda²⁹ var olan teşdid örnek olarak zikredilmektedir.

²⁰ Ahmed Hasan ez-Zeyyât vd., *el-Mu’cemü’l-vasît* (Kahire: el-Mektebetü’l-İslamiyye, 1972), 475.

²¹ Ebû’l-Feyz Muhammed el-Murtaza b. Muhammed b. Abdirrezâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcu’l-arûs min cevâhiri’l-kâmus*, thk. Abdü’l-Âlim Tahavî (Kuveyt: Mektebetü Hükümeti’l-Kuveyt, 2000), 8/244; el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi’l-Kur’an*, 259.

²² Ahmed Hasan ez-Zeyyât vd., *el-Mu’cemü’l-vasît*, 475.

²³ el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi’l-Kur’an*, 259.

²⁴ *el-Kavâ’id ve’l-işârât fi usûli’l-kırâ’ât*, 47; Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî el-Farîkî ed-Dımaşkî, *Erba’u resâ’il fi ulûm’i’l-hadis zikrû men yu’temedu kavluhu fi’l-cerh ve’t-ta’dil*, thk. Abdulfettah Ebû Ğudde (Beyrut: Dârü’l-Beşairi’l-İslamiyye, 1990), 171; Ebû Amr Takıyüddin Osmân b. Salâhiddin Abdirrahmân b. Mûsa İbnü’s-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmü’l-hadis*, thk. Nurettin Itr (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 2015), 107; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis usûlü* (İstanbul: İfav Yayınları, 2012), 80; Abdullah Aydın, *Hadis istihlaları sözlüğü* (İstanbul: İfav Yayınları, 2016), 232; Fikret Özçelik, *İbn ebî Hâtim er-Râzî ve cerh ve ta’dil’deki metodu* (Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2017), 271.

²⁵ Saraç, *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Biçim ve Ölçü*, 108.

²⁶ Bazı Zahiri ve Şâfiî âlimleri şeriatin tahfif ekseni olduğuna dayanarak teşdidi kabul etmemektedir. Bkz. Necmüddin Süleymân b. Abdilkâvî b. Abdilkerîm b. Saîd el-Hanbelî et-Tûfî, *Şerhu muhtasari’r-ravzâ*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1987), 302.

²⁷ Bakara: 1/183; Tövbe: 9/103.

²⁸ Mâide: 5/91; Bakara: 2/275-279.

²⁹ Nisâ: 4/7.

1.3. Tedricilik Kavramı

Tedriç, sülasi bir fiil olan “درج” kökünden türetilmiş bir isimdir. Kök anlamı itibariyle: “yürümek, yavaş yürümek, yaşlı veya çocuğun yürüyüşü,”³⁰ “ölmek”,³¹ “parça parça sunmak, sürüklemek, yüksek derece, konum, mertebe”³² gibi anlamlara gelir. Allah için kullanıldığında “kullarını imtihan etmesi veya adım adım azaba sürüklemesi manasında”,³³ kitap veya elbise için “dürmek”, rüzgâr için “ağırdan esmek”,³⁴ “insan için ölmek veya nesil bırakmadan ölmek”,³⁵ kavimler içinse “soylarının tükendiği”³⁶ manasında kullanılır.

Tedriciliğin ıstılahtaki anlamı ise “İslam’ın hükümlerinin insanlara peyderpey açıklanması olup hükümlerin insanların içine işlemesi ve gönül rahatlığıyla uygulanması için genellikle anlaşılması ve kabullenmesi kolay olandan zor olana doğru olmuştur.”³⁷ Bir başka tanıma göre ise: “İslam hukukunda, özel bir yolla hedeflenen şeye ulaşmak için bir merhaleden başka bir merhaleye geçişi ifade eder.”³⁸ Diğer bir tanımlama ise şöyledir: “Toplumun içtimai, siyasi, kültürel ve özellikle de davranış biçimleri yönlerinden iyileştirilerek Kur’ân’ın getirdiği kaide ve prensiplerin zamanla, ani ve ters bir tepkiye sebep olmayacak bir şekilde peyderpey içlerine yerleştirilmesidir. Bunu sağlarken Hz. Peygamber’in izlediği metot önceki kültür, akide, ibadet ve davranış biçimlerinden bozuk olanları doğru olanlarla tebdil edip, düzeltilebilecek olanları düzeltmesi şeklindedir. Buradaki amaç ise toplumun gelen vahiyleri kabullenmelerini daha kolay hale getirmektir.”³⁹

Tedricilikle alakalı olarak kullanılan “tencim” kavramı ise sülasi bir fiil olan “تجم” fiilinden türetilmiş bir isimdir. “تجم” kelimesi ise sözlükte: “doğmak, ortaya çıkmak, kök, bitki ve boynuz gibi şeylerin çıkması, gök cisimlerinin doğuş yerleri”⁴⁰ “borcu taksit taksit ödemek”⁴¹ gibi anlamlara gelmektedir. Tencimü’l-Kur’ân, vahyin Hz. Peygamber’e inmesiyle başlayıp son

³⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 2/266; Ebû Abdurrahman Halil bin Ahmet Ferâhîdî, *Kitabü’l-ayn*, thk. Mehdi Mahzumi - İbrahim Samerrai (Beyrut: el-Mektebetü’l-Hilal, ts.), 6/78; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-arûs min cevâhiri’l-kâmus*, 5/553; el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi’l-Kur’an*, 174.

³¹ Muhammed bin Ebi Bekir bin Abdülkâdir Abdülkâdir er-Râzî, *Muhtarü’s-sihah* (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1986), 85; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-arûs min cevâhiri’l-kâmus*, 5/554.

³² Ferâhîdî, *Kitabü’l-ayn*, 6/77; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-arûs min cevâhiri’l-kâmus*, 5/555.

³³ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-arûs min cevâhiri’l-kâmus*, 5/560; el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi’l-Kur’an*, 174.

³⁴ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-arûs min cevâhiri’l-kâmus*, 5/555; Ahmed Hasan ez-Zeyyât vd., *el-Mu’cemü’l-vasît*, 277.

³⁵ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-arûs min cevâhiri’l-kâmus*, 5/554; el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi’l-Kur’an*, 174.

³⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 2/266; Ferâhîdî, *Kitabü’l-ayn*, 6/78; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-arûs min cevâhiri’l-kâmus*, 5/553; Ahmed Hasan ez-Zeyyât vd., *el-Mu’cemü’l-vasît*, 277.

³⁷ Muhammed Mustafa ez-Zuhayli, *et-Tederrüc fi’t-teşri’ ve’t-tatbik fi’ş-şeriatü’l-İslamiyye* (Kuveyt: İdaretü’l-Buhus ve’d-Dirase, 2000), 28.

³⁸ Cihad Davut Süleyman ebû İrhaiem, *et-Tederrüc fi tatbiki’ş-Şeriatü’l-İslamiyye* (Filistin: Kudüs Üniversitesi Fıkıh, Teşri’ ve Usulleri Yüksek Lisans Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016), 22.

³⁹ Arslan Durmuş, *Metodolojik Yönden Kur’an’ın Tedriciliği* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999), 30.

⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 12/568; Ferâhîdî, *Kitabü’l-ayn*, 6/154.

⁴¹ ez-Zebîdî, *Tâcu’l-arûs min cevâhiri’l-kâmus*, 33/478; *Fîruzâbâdî, Kâmusü’l-muhît*, 1586.

ayetin inişine kadarki süreyi ifade etmektedir.⁴² Bir başka tanıma göre ise Kur'ân'ın parça parça indirilmesini ifade eder.⁴³ Kur'ân'ın getirdiği hükümlerde izlenen tedricilik metodunda, hükümlerin önem sırası, inme zamanı ve uygulanmasındaki zorluk derecesi göz önünde bulundurulmuştur.⁴⁴

Teşri' metodu olarak tedric, emirlerin şari' tarafından tek seferde ve bütün olarak değil davet sürecinde ferdi ve içtimai durumlar dikkate alınarak yavaş yavaş indirilmesidir.⁴⁵ Teşri'de tedricilik yönteminin izlenmesinde, birçok zorlukla karşılaşan Hz. Peygamber'in kalbinin hak üzere sabit kılınması, ümmi bir topluma inen Kur'ân'ın okunması, ezberlenmesi ve icazının ortaya konması, hayata geçirilmesinin kolaylaştırılması, zihinlerdeki soruların giderilmesi, yeni gelen hükümlere uyum sağlanması gibi birçok sebep ve fayda vardır.⁴⁶

Tedrici yöntem ile teşdid ve tahfif metodu arasında birtakım benzerlikler ve farklılıklar vardır. Söz gelimi hükümlerin inişinde takip edilen yöntemlerin tespit edilmesi ve tasvir edilmesi bakımından bu iki metot benzerlik arz etmektedir. Fakat uygulamaya yönelik teklifte bulunulması açısından tedricilikte tasvirde öteye geçilmezken teşdid ve tahfif metodunda pratiğe yönelik bazı teklifler bulunmaktadır. Ayrıca tedricilikte hükmü son haline getirme maskadı varken teşdid ve tahfif metodunda böyle bir gaye yoktur.

1.4. Nesih Kavramı

Hükümlerin inişinde takip edilen yöntemlerden biri de nesihdir. Nesih, sözlükte: “Bir şeyi yok etmek, ortadan kaldırmak, iptal etmek, gidermek”⁴⁷, “kopyalamak, bir yerden başka bir yere nakletmek, aktarmak, dönüştürmek, değiştirmek, bir şeyin yerine başka bir şeyi getirmek”⁴⁸ gibi anlamlara gelir. Günlük konuşmada kullanılan: “نَسَخَتِ الشَّمْسُ الظِّلَّ” “Güneş gölgeyi giderdi, yok etti”⁴⁹ “نَسَخَتِ الرِّيحُ آثَارَ الدِّيَارِ” “Rüzgâr evinin izlerini sildi süpürdü”⁵⁰, “نَسَخَ

⁴² İsmail Azmi Altunbaş, *Kur'an'ın Oluşum Süreci, (Tencîmü'l-Kur'an)* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011), 14.

⁴³ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmus*, 33/480; Muhammed Abdulazim ez-Zürkânî, *Menahilü'l-irfan fi ulumi'l-Kur'an*, thk. Fevvez Ahmed Zümerli (Beyrut: Kitabü'l-Arabi, 1995), 1/46.

⁴⁴ Mehmet Erdoğan, *İslam hukukunda ahkâmın değişmesi* (İstanbul: İfav Yayınları, 2017), 140.

⁴⁵ Talip Türcan, “Tedric” (Ankara: DİA, 2011), 40/265; Tedricilikle ilgili farklı bir yaklaşım için bkz. Mustafa Hocaoğlu, “Teşride tedricilik konusuna farklı bir yaklaşım”, *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2018).

⁴⁶ Mennâ' Halîl Kattân, *Mebahis fi ulumi'l-Kur'an* (Riyad: Mektebetü'l-Mearif, 2011), 107-117.

⁴⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/61; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmus*, 7/355; Ferâhîdî, *Kitabü'l-ayn*, 4/201; Fîruzâbâdî, *Kâmûsü'l-muhît*, 1604.

⁴⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/61; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmus*, 7/355; Fîruzâbâdî, *Kâmûsü'l-muhît*, 1604; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısrî el-Minhâcî ez-Zerkeşî Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Mustafa Abdülkâdir Ata (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011), 274; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, thk. Mustafa Şeyh Mustafa - Şuayb Arnavut (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşirün, 2015), 462.

⁴⁹ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmus*, 7/355; Abdülkâdir er-Râzî, *Muhtarü's-sihah*, 273; Ebû'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, thk. Adnan Dureyş - Muhammed Mısrî (Dimaşk: Risâle yayıncılık, 2012), 751.

⁵⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 3/61; Abdülkâdir er-Râzî, *Muhtarü's-sihah*, 273.

الشيب الشباب” “Yaşlılık gençliği giderdi”⁵¹ gibi cümlelerde nesih sözcüğü yine bu manalarda kullanılmıştır.

Nesih kelimesine verilen anlamların başında “yok etmek, gidermek” manasındaki izâle kelimesi gelir. Mesela, “Senden önce hiçbir resul ve nebî göndermedik ki, o bir temennide bulunduğunda şeytan onun arzularına bir şeyler katmaya kalkışmasın. Fakat Allah şeytanın katmaya çalıştığını yok eder. Sonra Allah ayetlerini sağlam olarak yerleştirir. Allah her şeyi hakkıyla bilmekte, hikmetli bir şekilde yönetmektedir.” (Hac 22/52) ayetinde nesih kelimesi izâle ve iptal etmek anlamında kullanılmıştır.⁵²

Neshin tanımı içerisinde yer alan nakil kelimesi ise “herhangi bir şeyi bir yerden başka bir yere aktarmak anlamına gelir.”⁵³ “Bu size hakkı söyleyen kitabımızdır, tüm yaptıklarınızı kaydetmekteydik denilir.” (Câsiye 45/29) ayetinde “nestensihu” kelimesi amelleri kitaba nakletme anlamında kullanılmıştır.⁵⁴

Nesh için kullanılan bir başka kavram olan tahvil, sözlükte “dönüştürmek, değiştirmek, bir halden başka bir hale girmek”⁵⁵ gibi manalara gelir. Mirasın bir kişiden başka bir kişiye geçmesini ifade ederken “تناسخ الموارث”⁵⁶ şeklinde kullanılır. Burada “tenasüh” kelimesi tahvil anlamındadır.⁵⁷

Sülâsi bir fiil olan “بدل” fiilinden türetilmiş bir isim olan tebdîl ise nesih anlamında kullanılan bir başka kelimedir. Sözlükte “değiştirmek, bir şeyi başka bir şeyin yerine koymak, dönüştürmek” gibi anlamlara gelir.⁵⁸ Tebdîl kelimesi içerdiği değiştirme manasından dolayı nesih anlamında kullanılmıştır. Nitekim “Ne indireceğini çok iyi bilen Allah bir ayetin yerine başka bir ayeti getirdiği zaman ‘sen sadece uyduruyorsun’ dediler. Öyle değil, fakat onların çoğu bilmez.” (Nahl 16/101) ayetinde tebdîl kelimesi nesih anlamında kullanılmıştır.⁵⁹

Sözlükte “unutturmak, terk etmek”⁶⁰ gibi manalara gelen insâ kelimesi de nesh için kullanılmıştır. Bu kavramın konu edildiği ayet ise: “Biz bir ayetin hükmünü (yürürlükten) kaldırır veya unutturursak, kesinlikle daha iyisini veya bir benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye güç yetirendir.” (Bakara 2/106) ayetidir.

⁵¹ el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an*, 492.

⁵² Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, 274; Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, 462.

⁵³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 6/674.

⁵⁴ Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, 274; Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, 472.

⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 6/184; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmus*, 18/366; Ferâhîdî, *Kitabü'l-ayn*, 3/297.

⁵⁶ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmus*, 7/356; Ferâhîdî, *Kitabü'l-ayn*, 4/201; Fîruzâbâdî, *Kâmûsü'l-muhît*, 1604; Ebû'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, 751.

⁵⁷ Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, 274; Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, 462.

⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 12/48; Ferâhîdî, *Kitabü'l-ayn*, 8/45; Fîruzâbâdî, *Kâmûsü'l-muhît*, 104; el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an*, 50. Cevheri Sihah'ında bu kelimeyle alakalı olarak şunu söylemiştir: Bedel kelimesinin manası, yerine başka bir şey konularak yapılan bir değişiklik kastediliyorsa istibdâl, karşılığı olmadan yapılan bir değişiklik kastediliyorsa tebdîl kelimesi ile ifade edilir. Bkz. Cevherî, *Sihâh tâcü'l-lüga ve sihahi'l-Arabiyye*, 4/320.

⁵⁹ Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, 274; Suyûtî, *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*, 462.

⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 15/323; Fîruzâbâdî, *Kâmûsü'l-muhît*, 1607; Ferâhîdî, *Kitabü'l-ayn*, 7/304.

Neshin sözlük anlamları içerisinde en çok izale ve nakil manası üzerinde durulmaktadır. Bu konuda özellikle fıkıh usulü âlimleri farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Çoğunluğun görüşüne göre neshin izale anlamı hakikat, nakil anlamı ise mecazdır. Bazı usulcülere göre neshin nakil anlamı hakikat, izale ve ref anlamı mecazdır. Yine bir kısmına göre bu iki anlam müşterek sayılırken bir kısmına göre de tüm bu anlamlar mecazdır.⁶¹

Neshin terim anlamı hakkında ise farklı görüşler mevcuttur. Âlimlerin bir kısmı neshin “ilk hükmün süresinin sona ermesinin beyanı”⁶² anlamında kullanıldığını ifade ederken diğer bir kısmı ise “Bir hükmün kendisinden önceki hükmü kaldırması”⁶³ anlamında kullanıldığını söylemiştir. Fıkıh usulünde ilk tanımı kabul edenlerin görüşüne beyan, ikinci tanımı kabul edenlerin görüşüne de ref adı verilmiştir.⁶⁴ Neshin hangi anlamda kullanıldığı konusunda her iki görüşü mezceden bir görüşe göre ise nesih şari’ için kullanıldığında “beyan”, mükellefler için ise “tebdîl” manasında kullanılır.⁶⁵

İlk dönem âlimleri neshi sadece bir hükmün diğer bir hükmü kaldırması anlamında değil aynı zamanda tahsis, takyid, beyan, tafsil ve istisna gibi yöntemleri de içine alacak şekilde kullanıyorlardı.⁶⁶ Şâfiî ve Taberî gibi âlimlerle birlikte nesih, diğer yöntemleri kapsamaktan

⁶¹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî (Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1994), 2/197; Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebû'l-Vefâ Afgani (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 2/53; Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. İsâ ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, thk. Halil Muhyiddin el-Meyyis (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 288; Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Alî b. Tayyib Ebû'l Hüseyin el-Basrî, *el-Mu'temed fi usulî'l-fıkıh*, thk. Muhammed Hamidullah (Dımaşk: el-Ma'hadü'l-İlmi'l-Fransî li'd-Dirâsâti'l-Arabî, 1964), 1/394; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, thk. Hamza b. Züheyr Hâfiz (Medine, 1992), 2/35; Ebû'l-Hasen Seyfüddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim es-Sâlebî el-Âmidî, *el-İhkâm fi usulî'l-ahkâm* (2003: Darü's-Sami'i, ts.), 3/127; Davut İltaş, *Klasik Nesih Teorisi ve Çağdaş Tefsirciler* (Ankara: Ankara Okulu, 2016), 16.

⁶² Ebû Mansûr Muahmmmed b. Mahmûd el-Mâtûrîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, thk. Ahmed Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu (İstanbul: Dârü'l-Mizân, 2005), 1/199; el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, 2/199; ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, 229; Ebû Mansur Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî Abdulkâhir el-Bağdâdî, *en-Nâsîh ve'l-mensûh*, thk. Hilmi Kâmil Es'ad (Amman: Dârü'l-Adevî, ts.), 40; Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Minhâcü'l-vusul ilâ ilmi'l-usûl*, thk. Şaban Muhammed İsmail (Beyrut: Dârü İbn Hazm, 2008), 145; Ebû'l-Bekâ el-Kefevî, *el-Külliyât*, 751.

⁶³ el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an*, 492; el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, 2/35; Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî el-Hanefî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı (Beyrut: Daru'n-Nefais, 2012), 330; Mennâ' Halil Kattân, *Mebahis fi ulumi'l-Kur'an*, 238; Abdulkerim ez-Zeydân, *el-Vecîz fi usulî'l-fikh* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2015), 362; Muhsin Demirci, *Tefsir terimleri sözlüğü* (İstanbul: M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfı), 232.

⁶⁴ Şükrü Selim Has, “Klasik Fıkıh Usulünde Neshin Mahiyeti”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/21 (01 Aralık 2006), 543-564.

⁶⁵ es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 54; Ebû'l-Berekât Hâfizüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzil ve hakaiku't-te'vil*, thk. Yusuf Ali Bedîvî, Muhyiddin Dib Mistû (Dımaşk, Beyrut: Darü İbn Kesîr, 2013), 119.

⁶⁶ Ebû Câfer Ahmed b. Muhammed b. İsmail el-Muradî el-Mısırî en-Nehhâs, *en-Nasîh ve'l-mensuh fi kitâbillâhi azze ve celle ve'htilâfi'l-ulemâ'i fi zâlik*, thk. Süleyman b. İbrahim b. Abdullah el-Lâhim (Beyrut: Müessetü'r-Risâle, 1991), 1/102; Ebû İshâk İbrahim b. Mûsa eş-Şâtibî, *el-Muvâfâkât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhur bin Hasan es-Selman (Hubr: Darü İbn Affân, 1997), 3/344.

çıkıp müstakil bir yöntem olarak kullanılmaya başlanmış, bunun sonucunda mensuh sayılan ayetlerin sayısında da azalma olmuştur.⁶⁷

Mensuh ayetlerin kaç tane olduğu konusunda âlimler arasında farklı görüşlerin olmasının temel nedeni neshin bahsedilen kavramsallaşma süreci ile alakalıdır. İlk dönemlerde bu kapsamda değerlendirilen ayetlerin sayısı oldukça fazla iken sonraki dönemlerde bu sayı azalmıştır. Görüşlerin farklı olmasında etkili olan bir başka neden ise âlimlerin nesih anlayışlarıdır. Söz gelimi aynı ayet bir âlime göre nesih kapsamında ele alınırken bir başka âlim tarafından nesih kapsamında değerlendirilmemektedir.⁶⁸

Nesih kavramının müstakil bir kavram haline gelmesinin ardından neshin vuku bulması için birtakım şartlar aranmıştır. İbnü'l-Cevzî bu şartları şöyle zikretmiştir.

1. Nasih ve mensuhun hükümleri her ikisiyle de amel edilemeyecek derecede birbirine zıt olmalıdır.
2. Mensuh olan nasihden önce sabit olmalıdır.
3. Mensuh olan hüküm şer'î bir hüküm olmalıdır. Örf, adet gibi yöntemlerle gelen hükümleri kaldıran ayetler hükmün başlangıcı kabul edilir, nasih olarak değerlendirilmez.
4. Nasih şer'î tarafından konulmalıdır. İcma ve kıyasla nesh gerçekleşmez.
5. Nasih olarak gelen hüküm mensuh olarak gelen hükümle ya aynı seviyede ya da ondan daha güçlü bir delille gelmiş olmalıdır.⁶⁹

Önceleri yapılması veya yapılmaması gereken konularda indirilen hükümlerin, mükelleflerin durumuna göre sonradan değiştirilmesi gerekebilmektedir. Bu yüzden nesih olayının varlığı teşri'de tedricilik ilkesinin uygulanması açısından önemlidir.⁷⁰

Teşride tedricilik noktasında neshin varlığının önemli olması vahyin indiği zamanlar için geçerli olmaktadır. Ancak "Neshin olmadığı zamanlarda yani vahiy kesildikten sonra nasıl bir yol izlenecektir?" sorusu net olarak cevap bulamamıştır. Hükümler ele alınırken değişen şartlar, toplumlar, nesih ve tedricilik göz önünde bulundurulduğunda olayların teşdid-tahfif metodu çerçevesinde değerlendirmesi bu problemin çözümü adına atılacak bir adım olabilir.

Teşdid-tahfif metodunda neshin beyân anlamında kullanıldığı tanım esas alınıp şöyle bir sonuca ulaşılabılır: Neshedilen bir hüküm, yani uygulamasının süresi sona eren bir hüküm, ilk yaşantısı itibariyle benzer bir durumda olan bir başka toplumda tekrar uygulanabilir. Fakat birçok âlime hatta neredeyse ümmetin icmasına göre, nesh sadece Peygamber Efendimiz

⁶⁷ Mustafa Seyyid Bedir Zeyd, *en-Nesh fi'l-Kur'ani'l-Kerîm* (Mânsura: Dârü'l-Vefâ, 1987), 1/91; Abdurrahman Çetin, "Nesih" (İstanbul: DİA, 2006), 32/581-582; Abdurrahman Ensari, *Mensuh ayetlerin kritiği* (İstanbul: Nida Akademi Yayınları, 2019), 31-32; Muhammed Ebû Zehrâ neshin diğer kavramlardan farklı olarak müstakil bir kavram haline getiren kişinin Şâfiî olduğunu belirtmiştir. Bkz. Muhammed Ebû Zehrâ, *eş-Şâfiî hayâtühû ve asruhû ve ârâühû ve fikhühû* (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 1978), 265.

⁶⁸ Abdurrahman Ensari, *Mensuh ayetlerin kritiği*, 31-32.

⁶⁹ Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Nevâsihü'l-Kur'an*, thk. Muhammed Eşref Ali Melibârî (Medine: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 2003), 135.

⁷⁰ ez-Zeydân, *el-Vecîz fi usûli'l-fikh*, 363.

döneminde gerçekleşebilir.⁷¹ Bu durumda nesih olayı tekrar gerçekleşmeyeceğine ve kıyamete kadar hayatın farklılaşarak devam edeceğine göre değişen hayata ve toplumlara hükümlerin uygulanabilmesi için teşdîd ve tahfîf metodunu benimsemek bir çözüm yolu olabilir.

2. TAHFİF ve TEŞDİDİN DELİLLERİ

İslam'ın getirdiği hükümler içerdiği zorluk bakımından teşdîd ve tahfîf olarak iki kısma ayrılır. Teşdîd ve tahfîf arasında herhangi bir orta yol yoktur. İslam ahkâmında mutlak anlamda tahfîf olacaktır diye bir kaide de yoktur. Öyle bir kaide olsa ahkâmın tamamının ortadan kalkması gerekirdi. Ancak böyle bir şey vuku bulmamıştır. Bunun sebebi ise teklifin bizatihi teşdîd içermesidir. Bununla birlikte ahkâmın mutlak teşdîd eksenli olduğu da söylenemez. Sonuç olarak söylenebilecek şey hem teşdîd hem de tahfîf özelliğini taşıyan hükümlerin varlığıdır.⁷²

Hükümlerde teşdîdin veya tahfîfin olduğuna dair deliller Kur'ân'da, Hadis'te ve âlimlerin sözlerinde yer almaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de hükümlerin teşdîd veya tahfîf içerdiğine dair deliller şöyle sıralanabilir:

“Allah sizin için zorluğu istemez kolaylığı diler.” (Bakara 2/185)

“Allah sizden (yükümlülükleri) hafifletmek istiyor. Çünkü insan zayıf yaratılmıştır.” (Nisa 4/28)

“Peygamber onlara iyiliği emreder, kötülükten nehyeder, güzel ve temiz olan şeyleri helal, çirkin ve pis olanları da haram kılar. Ağırıklarını kaldırır ve zincirleri çözer.” (A'raf 2/157)

Allah Teâlâ yarattığı kulların zaafiyetlerini ve zayıflıklarını çok iyi bilmektir. Bu zayıflıkları ve zaafırları bildiği için de onlara yapabilecekleri ve kaldıracabilecekleri kadar yükümlülük vermiştir. Bu minvalde önceki ümmetlerde yer alan birçok zorluk konusunda tahfîfe gidilmiştir. Bu kolaylıkların en önemlilerinden biri de Allah'a karşı itaatsizlikte ve ona muhalefet edildiğinde toplu bir helakin gelmemesidir.⁷³

“O sizi seçti ve din konusunda güçlük yükledi.” (Hac 22/78)

Bu ayette ise tahfîfe doğrudan değil de dolaylı olarak işaret vardır. Allah'ın hafifletme ve kolaylaştırma dilemesi bir anlamda hükümlerdeki zorluğun kaldırılmasını dilemesidir. Burada zikri geçen kolaylıktan kastın, tüm hükümlerin zahmetsiz ve meşakkatsiz bir hale gelmesinin olmadığı da aşikârdır. Zorluğunun ve meşakkatin tamamen ortadan kalkması mümkün olmadığına göre bahsedilen kolaylık veya kolaylaştırma tahfîfe işaret etmektedir.

“Ey iman edenler! Açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek ve sıkıntıya girmenize neden olacak şeyler hakkında soru sormayın. Kur'ân'ın (vahyin) inmeye devam ettiği zamanda

⁷¹ es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/66; Alâeddin Abdülaziz b. Ahmed el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr an usûl-i fâhri'l-İslâm el-Pezdevi*, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 247.

⁷² eş-Şâtîbî, *el-Muvâfâkât*, 6/278.

⁷³ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 3/174.

sorduğumuzda size açıklanır. Allah sizleri onlardan sorumlu tutmamıştır. (Çünkü o) Çok bağışlayıcı, merhametli ve kullarına kolaylaştırandır.” (Maide 5/101)

“Allah sizin için zorluğu dilemez. Ancak sizi temizlemek ve üzerinizde nimetini tamamlamak ister ki ona şükredesiniz.” (Maide 5/6)

Bu ayetlerde ise abdest, gusül ve teyemmüm örnekleri üzerinden Allah’ın kulları için hafifletme istediği ve zorluk istemediği belirtilmektedir. Zorluğu istememekte ancak var olan meşakkatin hikmetine de yer verilmektedir. Buradan anlaşılan ise İslam ahkâmında zorlukların var olduğu ancak varlığının da birçok sebebinin olduğudur. Hükümlerde meşakkatlerin olmasının bizatihi zorluk, sıkıntı verme maksadı taşımadığı aksine kulların temizlenmesi ve Allah’ın nimetini tamamlaması için konulduğu ifade edilmektedir.⁷⁴

“Allah, sizdeki zayıflığı bildiği için hükümde tahfife gitti.” (Enfâl 8/66)

Burada “hükümü hafifletti” ifadesinden önceki hükmün sonra gelen hükme nispetle daha zor olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla burada tahfif söz konusudur. Daha genel bir anlayışla bu ifadeden, hükümlerde zorluğun ve kolaylığın olabileceği anlaşılmaktadır.⁷⁵

“Her zorlukla beraber bir de kolaylık vardır.” (İnşirah 94/5-6)

Bu ayet doğrudan hükümlerin zorluğu veya kolaylığı ile alakalı olarak inmemişse de kendisinden çıkarılabilecek ilke ve prensipler düşünüldüğünde şöyle bir sonuca ulaşılabilir: Hükümlerdeki teşdîdde dahi mutlaka zorluklarla birlikte gelen kolaylıklar olacaktır.

Teşdîd veya tahfife delil olarak zikredilen ayetlere sebep-i nüzul ve siyak itibarıyla bakıldığında doğrudan teşdîd veya tahfif için geldiği söylenemez.⁷⁶ Ancak “sebebin hususiliği hükmün umumiliğine engel değildir” kaidesinden hareketle ve Kur’ân’a bütüncül bir bakışla incelendiğinde şöyle bir neticeye varılabilir: İslam dini birtakım ilke ve prensipler ortaya koymuştur. Bu ilkelerden biri de kolaylık ilkesidir. Bu ilkeye göre hükümlerde kolaylaştırma esastır.⁷⁷ İslam dininin koyduğu kolaylık ilkesinin yanında bir de maslahat ilkesi vardır. Maslahat ilkesinin temeli kulların yararına uygun olan hükümlerin gelmesine dayanır. Bu noktada bazen maslahat ilkesi ile kolaylık ilkesi karşı karşıya gelebilir. Bu durumda maslahat ilkesine göre hareket edilir ve zor da olsa meşakkat de içerse maslahata uygun olan hüküm uygulanır. Çünkü kolaylık ilkesi her zaman kolaycılığa gitmek anlamına gelmediğinden bazen bu ilke uygulanmayabilir.

Hükümlerde teşdîd ve tahfifin varlığına dair hadisler de varit olmuştur. Bu hadislerden bazıları şöyle zikredilebilir:

⁷⁴ Hayreddin Karaman vd., *Kur’an yolu Türkçe meâl ve tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, 2017), 2/227.

⁷⁵ Turan, *Vücûhû’t-te’vîl fi esrârî’t-tenzîl*, 10/433.

⁷⁶ Muhammed b. Yûsuf b. İsmâ b. Sâlih el-Hafsî el-Adevî et-Tafeyyîş, *Himyânü’z-zâd ilâ dâri’l-meâd*, thk. Abdulhafız Şilbî (Âmmân: Vizâretü’t-Türâsî’l-Kavmî ve’s-Sekâfî, 1983), 4/505.

⁷⁷ el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmi’l-Kur’an*, 6/246; Ebû’l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî İbn Cüzey, *et-Teshîl li-ulûmi’t-tenzîl*, thk. Muhammed Salim Haşim (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1995), 1/186.

“Din kolaylıktır. Her kim bu dinde zorluğa gitmeye çalışırsa din onu mağlup eder (amelde kolaylığa ve orta yola sevk eder). Doğru yoldan gidin ve neticesini düşünerek sevinin. Seher vaktinden, akşam ve gecenin bir kısmından faydalanın (ibadetlerinizle yardım isteyin).”⁷⁸

“Kolaylaştırın, zorlaştırmayın, müjdeleyin, nefret ettirmeyin.”⁷⁹

“Allah beni zorba ve inatçı biri olarak göndermedi. Bilakis kolaylaştırıcı bir eğitimci olarak gönderdi”⁸⁰

“Allah size bazı şeyleri farz kılmıştır onları zayi etmeyin. Sizlere bazı sınırlar koymuştur bu sınırları aşmayın. Bazı şeyleri de yasaklamıştır o yasakları delmeyin. Birtakım şeyler hakkında unutmastan değil rahmet (kolaylık, tahfif) olsun diye herhangi bir şey söylememiştir. Onları Rabbinizden size verilmiş bir lütuf olarak alın ve kendi kendinizi zora koymayın.”⁸¹

Bazı hükümlerin açıklanmaması veya serbest bırakılması da tahfif olarak ele alınabilir. Herhangi bir hüküm hafif de olsa bizatihi sorumluluk ve zorluk barındırmaktadır.⁸² Dolayısıyla herhangi bir hükmün verilmemesi de tahfife delalet etmektedir ki hadiste “rahmet olarak” kaydından da anlaşılabilir. Hakkında tahfif ve rahmet olarak herhangi bir hüküm inmeyen konularda soru sorulmaması da istenmiştir. Çünkü hakkında hüküm olmayan bir konuda soru sormak, cevap şari’ tarafından verileceği için büyük ihtimalle sorumluluklar doğuracaktır. Nitekim hem Allah Teâlâ hem de Hz. Peygamber bu konuda birtakım uyarılarda bulunmuştur.

“Ey iman edenler! Açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek ve sıkıntıya girmenize neden olacak şeyler hakkında soru sormayın. Kur’ân’ın (vahyin) inmeye devam ettiği zamanda sorduğumuz zaman size açıklanır. Allah sizleri onlardan sorumlu tutmamıştır. (Çünkü o) Çok bağışlayıcı, merhametli ve kullarına kolaylaştırandır.” (Mâide 5/101)

Bu ayetten hemen sonraki ayette de önceki ümmetlerin bu konudaki davranışını örnek olarak vermiştir:

“Sizden önceki topluluklar da buna benzer sorular sormuştu ancak sonradan (sorularının getirdiği sorumlulukları yapmamaları nedeniyle) inkâr ettiler ve küfre düştüler.” (Mâide 5/102)

⁷⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fi el-Buhârî, *el-Câmi’ü’l-müsnedü’s-sahihü’l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallahü aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyamih*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsır en-Nâsır (Beyrut: Dârü Tavki’n-Necât, 2001) İman 29.

⁷⁹ el-Buhârî, *el-Câmi’ü’l-müsnedü’s-sahihü’l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallahü aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyamih*, Edeb 80.

⁸⁰ Ebû’l-Hüseyn Müslim b. El-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *Sahîhu Müslim*, thk. Ebû Suheyb el-Kermî (Riyad: Beytü’l-Efkâr ed-Devlîyye, 1998), Talak 29.

⁸¹ Ebû’l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcut, - Ali Muhammed el-Muavviz (Beyrut: Dârü’l-Mârifetü, 2001), Sayd, Zebaih ve Et’ime 104.

⁸² el-Cessâs, *el-Fusûl fi’l-usûl*, 224.

“Kendinizi teşdide (sıkıntı ve zorluğa) sokmayın. Zira böyle yaparsanız daha çok teşdide uğratılırsınız. Nitekim sizden önce bazı topluluklar kendilerini zora/teşdide soktular ve bu yaptıklarından dolayı Allah da onları daha çok zorluğa/teşdide soktu.”⁸³

“Sizden öncekiler çok soru sormaları ve peygamberlerine karşıtlıkları sebebiyle helak oldular.”⁸⁴

Bu uyarılara teşdîd ve tahfif açısından bakıldığında çok ve gereksiz soru sormanın şari’in, tahfifi teşdîde dönüştürmesine neden olduğu anlaşılmaktadır. Bu şekilde kulların kendini teşdîde götürme çabasına önceki ümmetlerden ve Hz. Peygamber’in ümmetinden birer örnek verilebilir: Önceki ümmetlerden İsrailoğullarına Allah Teâlâ inek kesmelerini emretmiş ancak onlar emri hemen uygulamak yerine gereksiz sorular sorarak kendilerine verilen hükmün ağırlaşmasına neden olmuşlardır. Nitekim Hz. Peygamber bu olayın açıklamasında şöyle buyurmuştur: “Onlar (emri uygulama konusunda ağırdan almak ve gereksiz sorular sormak suretiyle) ağırdan aldıkları için Allah onlara (hükmü) ağırlaştırdı.”⁸⁵

Hız. Peygamber’in ümmetinde ise hacc farz kılındığı zaman sahabilerden biri “Her sene mi?” şeklinde soru sormuş ve üç kez sorusunu tekrarlamasına rağmen kendisine cevap verilmemesinin sonunda Hz. Peygamber “Evet deseydim her sene farz olacaktı ve siz buna güç yetiremeyecektiniz” şeklinde cevap vermiştir.⁸⁶ Bir başka örnekte ise yine sahabilerden bazıları kendilerini teşdîde götürecektik şeylere niyetlenmiş ancak Hz. Peygamber’e durum iletildiğinde hemen onları vazgeçirmiş, önceki ümmetlerin kendilerini teşdîde götürmelerinden dolayı Allah’ın onları daha çok teşdîde uğratmasını hatırlatarak kendilerini zora sokmamalarını tavsiye etmiş ve sünnetinden ayrılanların kendisinden (İslam’dan) olmadığını belirtmiştir.⁸⁷

Verilen örneklerde önceki ümmetlerin kendilerini hükümlerde teşdîde götürmeleri sonucunda birçok sıkıntılara girdikleri, bazılarının da küfre düştükleri, Hz. Peygamber’in ise hikmetli davranışı neticesinde ümmetinin benzer bir teşdîde uğramasından kurtulduğu söylenebilir.

Verilen örneklerde önceki ümmetlerin kendilerini hükümlerde teşdîde götürmeleri sonucunda birçok sıkıntılara girdikleri, bazılarının da küfre düştükleri, Hz. Peygamber’in ise hikmetli davranışı neticesinde ümmetinin benzer bir teşdîde uğramasından kurtulduğu söylenebilir.

Teşdîd ve tahfifin varlığına bir başka delil ise âlimlerin neshin bedelle veya bedelsiz olması konusunda tartışırken ortaya koydukları argümanlarıdır. Nesh olayında nasihin nasıl gelebileceği konusu üç kısımda işlenmiştir. Birinci kısım nasihin bedelsiz gelmesi, ikinci kısım

⁸³ Süleymân b. El-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdzî Ebû Dâvûd, *Sünen’ü ebû Dâvud*, thk. Beytü’l-Efkâr ed-Devlîyye grubu (Riyad: Beytü’l-Efkâr ed-Devlîyye, 1999), Edeb 52.

⁸⁴ Müslim, *Sahîhu Müslim*, Hac 412.

⁸⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. İsa el-Mürrî el-Kurtubî İbn Ebû Zemenîn, *Tefsirü’l-Kur’ani’l-Azim*, thk. Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ukkaşe - Muhammed b. Mustafa el-Kenz (Kâhire: el-Fârûku’l-Hadîse, 2002), 1/150.

⁸⁶ Müslim, *Sahîhu Müslim*, Hac 412.

⁸⁷ el-Buhârî, *el-Câmi’ü’l-müsnedü’s-sahîhü’l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallahü aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyamih*, Nikâh 1; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed İbrâhîm en-Nisâbüri es-Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-beyân*, thk. Ebû Muhammed b. Aşur (Beyrut: Dârü İhyai’t-Türasi’l-Arabî, 2002), 4/101.

nasihle mensuhun aynı seviyede olmasıdır. Bu iki kısımda ihtilaf yoktur. Üçüncü kısım ise mensuhun tahfif nasihin teşdid içermesidir. Asıl tartışmanın olduğu kısım burasıdır. Bazı âlimler bu kısmı kabul etmezken âlimlerin kahir ekseriyeti kabul etmiştir.⁸⁸ Bu çalışma için önemli olan, tartışmalarda hangi tarafın haklı olduğu değil, her iki tarafın da sunduğu delillerin hepsinde hükümlerin teşdid veya tahfif içerdiğini dile getirmeleridir. Dolayısıyla hükümlerde teşdidin veya tahfifin varlığı konusunda fikir birliği oluşmuştur denebilir. Çünkü bu tartışmalar yapılırken taraflardan herhangi birisi teşdid veya tahfif için, “hükümlerin böyle bir ayrıma tabi tutulması doğru değildir” şeklinde bir delil öne sürmemiştir.

Birçok müfessir, “Biz bir ayeti nesh eder veya unutturursak onun benzerini veyahut daha hayırlısını indiririz” ayetinin tefsirini yaparken daha hayırlısının ne olduğu ile ilgili açıklamalarında tahfife değinmiştir. Müfessirler farklı değerlendirmelerde bulunmalarına rağmen daha hayırlı olanın tahfif veya maslahat çerçevesinde olduğu sonucuna varmıştır.⁸⁹

Hükümler arasında teşdid ve tahfifin delillerinden bir başkası ise hükümlerin zorluk açısından aynı seviyede olmalarının mümkün olmamasıdır. Hükümler, zorlukta eşit değilse ve aynı anda da inmemişlerse aralarında mutlaka bir sıralama vardır denebilir. Bu sıralamada ikinci hüküm ilk hükme nispetle daha kolaysa tahfif, daha zorsa teşdid var demektir.

3. TAHFİF ve TEŞDİDİN HİKMETLERİ

Allah Teâlâ tüm işlerinde hikmetlidir. Allah'ın hakîm sıfatının önemine binaen Kur'ân'da doksan yedi yerde geçen hakîm kelimesi doksan birinde Allah'a nispet edilmiştir. Aynı zamanda onun doksandokuz güzel isminden biridir. Mâtûrîdî, Eş'arî, ve Gazzâlî gibi önde gelen âlimler başta olmak üzere hemen hemen tüm âlimler Allah'ın hakîm vasfı üzerinde sıklıkla durmuştur.⁹⁰ Hükümler indiği zaman kullar o hükümlerin gereğini yapmakla mükellef olduğu için yapılarına uygun bir sıralama ile konulması da onun hikmetinin bir gereğidir. Mükelleflerin içtimai, siyasi, ekonomi alanlarındaki durumları burada önemli rol oynarken en önemli durum ise onların psikolojik açıdan nasıl olduklarıdır. Eğer onların içinde buldukları bu durumlar göz ardı edilirse hikmetsiz davranılmış olunur ve muhtemelen mükellefler de oradan uzaklaşmaya başlar. Bu sebeple Şari hükümleri koyarken mükelleflerin yeni gelen hükümleri kabul edeceği ve uygulayacağı şekilde koyar.⁹¹ Ancak onların geliştirilmesi gereken yönlerini geliştirmeyi onlar için zor da olsa ihmal etmez.

Teşdid-tahfif metodunda herhangi bir konuda iki ayrı hüküm getiren ayetlerden, sonra inenin -son bir düzenleme getirme maksadının net olarak anlaşıldığı haller dışında- önceki ayetle gelen hükmün yürürlüğüne son verdiğini kabul etmekten ziyade, bahsi geçen ayetlerin kendi şartlarıncı geçerli olduğunu, hangi ayetin indiği durumlar varsa onun getirdiği hükmün tatbik edilmesi gerektiğini, dolayısıyla şartlara ve zamana göre uygun olanın

⁸⁸ el-Âmidî, *el-İhkâm fi usuli'l-ahkâm*, 3/170.

⁸⁹ el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 1/73.

⁹⁰ Bekir Topaloğlu, “Hakîm” (İstanbul: DİA, 1997), 15/181-182.

⁹¹ Turan, *Vücûhü't-te'vil fi esrâri't-tenzîl*, 3/107.

uygulanabileceğini, şartları oluşmayanların ise artık uygulanmayacağını kabul etmek daha uygun görülmektedir.⁹²

3.1. Tahfifin Hikmetleri

Hükümler arasında tahfifin olmasının hikmetleri ise şöyle sıralanabilir:

a) Kulların zorluk barındıran hükümleri uygulaması ve alışkanlık haline getirmesi sonrasında tahfifin gelmesi onları sevindirir.

b) Hedeflenen şeylerin hâsıl olduğu hükümlerdeki tahfif, farklı hedefleri gerçekleştirmek için gelecek başka hükümlere yer açar.

c) Hastalandıktan sonra iyileşen, fakirliğinden sonra zenginleşen, susuzluktan sonra kana kana su içen, açlıktan sonra tokluğa ulaşan, korkudan sonra güvene ulaşan kişi nasıl rahatlama ve huzur buluyorsa hükümlerde de zorluklardan sonra gelen kolaylıkta o rahatı ve huzuru bulur.⁹³

d) Tahfif, Allah'ın kullarına olan rahmetinin ifadelerinden biridir. Kullar da kendilerine gösterilen bu rahmetten dolayı ona şükrederek koyduğu hükümleri rahatlıkla uygular.

e) Hükümlerde tahfife gidilmesinin hikmetlerinden biri de kullara verilen nimetlerin kıymetinin daha iyi anlaşılmasının sağlanması ve maksadın hâsıl olmasının ardından müminlere bir süreliğine yasaklanan nimetlerden tamamen mahrum bırakılıp onların dinden uzaklaşmalarına sebep olmamaktır.

3.2. Teşdidin Hikmetleri

Şarının kullarına hükümler koyarken izlediği metotlardan teşdidin birçok hikmeti sayılabilir:

a) Kullarda evreni, eşyayı ve varlık sebeplerini anlamlandıracak, kavrayacak ve yorumlayacak kapasitelerinin oluşmasına vesile olur.

b) Rehavetten, tembellikten, bıkkınlıktan kurtulup harekete, çalışkanlığa ve tüm işlerini büyük bir heyecanla yapmalarına olanak sağlar.

c) Teşdid sayesinde kullar kendilerine verilen kolaylıkların kıymetini ve ne kadar büyük nimetlerin verildiğini anlar. Sonrasında da Allah'ın emir ve yasaklarına, hükümlerdeki kolaylığın bilincine vardığı için içtenlikle uyar ve onlara sınımsız sarılır.⁹⁴

d) İnsanın yapısı genel olarak kolay olandan başlayıp zor olana doğru hareket etmeye meyillidir. İlk zamanlar kolay hükümlerin uygulanması sonrasında gelecek zor hükümler için bir hazırlıktır. Bu hazırlık tamamlanınca yeni gelen hükümler zorluğu artmış olsa da uygulandıkça insana kolay gelmeye başlar.⁹⁵

⁹² Hayreddin Karaman vd., *Kur'an yolu Türkçe meâl ve tefsir*, 1/179.

⁹³ Turan, *Vücûhü't-te'vil fi esrâri't-tenzil*, 3/108.

⁹⁴ Turan, *Vücûhü't-te'vil fi esrâri't-tenzil*, 3/134.

⁹⁵ Turan, *Vücûhü't-te'vil fi esrâri't-tenzil*, 3/108.

e) Sürekli kolay ve tekdüze bir yaşam insanı aynı seviyede bırakacağı için teşdîdin varlığı birçok yönden gelişim için kaçınılmazdır. Spor yapan biri önce kolay ve basit hareketler yaparak başlar sonra kademe kademe artırarak ilerler. Hiç artırmadan her gün aynı şeyi yaparsa herhangi bir ilerleme kaydedemez. Teşdîdin varlığı da müminler için ilerleme vesilesidir.

f) Kulların aslında ne kadar da aciz olduklarını anlamalarını sağlar. Çünkü insan ancak zorluklarla karşılaştığında ve teşdîd içeren hükümleri uygulamada sıkıntılar çektiğinde nasıl bir acizlik içinde olduğunu anlar.

4. TAHFÎFE DAİR ÖRNEKLER

4.1. Kiblenin Değiştirilmesi Hususundaki Tahfif

Kible, sözlükte “yönelmek, yüzünün hizasına getirmek, dönmek”⁹⁶ gibi anlamlar içeren k-b-l kökünden türetilmiş bir mastardır. İstilahta ise “Müslümanların, namazda ve diğer bazı ibadetlerde yönlerini Kâbe’ye çevirmesi” manasında kullanılmaktadır. Daha geniş bir tanımlamayla kible, “Müslümanların, Yahudilerin, Hristiyanların ve diğer dinlere mensup olanların ibadetleri esnasında döndükleri yöndür.”⁹⁷

Hız. Peygamber ve Müslümanlar namaz farz kılındığında Kudüs’e yönelerek namazlarını kılmaya başladılar.⁹⁸ Bazı rivayetlerde Hız. Peygamber’in, Mekke döneminde Kudüs’e yönelirken Kâbe’yi önüne almak suretiyle aynı zamanda Kâbe’ye yöneldiği; Medine döneminde ise sadece Kudüs’e yönelerek namaz kıldığı belirtilmiştir.⁹⁹ İlk zamanlar kible olarak Kâbe yerine Kudüs’ün tercih edilme sebebi hakkında birtakım ihtilaflar vardır.¹⁰⁰ Ancak Hız. Peygamber’in kiblenin değişmesi için dua etmesi,¹⁰¹ beklenti içerisinde yüzünü gökyüzüne çevirmesi gibi sebeplerden ötürü kible olarak Kudüs’ün belirlenmesinin Allah’ın emri¹⁰² ve imtihanı olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰³ Nitekim kiblenin değiştirilmesinin emredildiği ayetlerde kimlerin Peygamber’e uyduğunu ve kimlerin de gerisin geriye döndüğünü ortaya çıkarmak amacıyla yapılan bir imtihan olduğu zikredilmiş, münafıklarla müminlerin bu imtihan neticesinde temyiz edildiği bildirilmiştir. Bir önceki ayette ise Müslümanların Kâbe’ye yönelmeleri sonrasında Yahudi ve müşriklerin nasıl tepki verecekleri haber verilmiştir. İlgili ayette mealen şöyle buyrulmuştur:

⁹⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 11/537.

⁹⁷ Ahmet Güç, “DİNLERDE KIBLE ANLAYIŞI”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 11/2 (2002), 1-30; Yücel Onay, *Kible* (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019), 5.

⁹⁸ el-Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 1/111.

⁹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihü’l-gayb* (Beirut: Dârü’l-Fikr, 1981), 4/122.

¹⁰⁰ bû’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, thk. Abdülmaksûd b. Abdürrahim (Beirut: Darü’l-Kutubi’l-İlmiyye, Müessesetü’l-Kütübi’s-Sekafîyye, ts.), 1/198.

¹⁰¹ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihü’l-gayb*, 4/120.

¹⁰² Ebû’l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdî Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Ahmet Ferîd (Beirut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003), 1/83.

¹⁰³ Ahmet Özel, “Kible” (Ankara: DİA, 2002), 25/366.

“O akılsızlar (dalga geçmek maksadıyla) ‘Onları daha önceleri döndükleri kiblelerinden vazgeçiren ne oldu ki’ diyecektir. De ki doğu da batı da Allah’ındır. O dilediğini doğru yola iletir.” (Bakara 2/142)

Müminler kiblenin değiştirilmesine kadarki süreçte zor bir imtihana tabi tutulmuştur. Bu imtihan sürecinin neticesinde gelen Kâbe’ye yönelme emri, müminleri teskin eden bir hüküm olmuştur. Müminler bu zorlu imtihanı geçtikten sonra çok daha rahat bir şekilde ve huşu içerisinde namazlarını Kâbe’ye yönelerek kılmışlardır. Belki de namaz ilk emredildiğinde yöneldikleri yer Kâbe olsaydı bu kadar huzurlu olamayacaklardı. Çünkü insan fitri olarak kaybettiği, özlemini duyduğu veya birçok sıkıntılardan sonra ulaştığı şeylere, her zaman elinde bulundurduğu, istediği zaman ulaşabildiği veya ulaşmak için zahmet çekmediği şeylerden daha fazla kıymet verir. İnsana bu özelliği veren Allah, müminleri kıymet verilmesini istediği şeyler hususunda çoğunlukla buna benzer imtihana tabi tutmuştur.

Kiblenin tahvili olayı, teşdîd ve tahfif metodolojisi çerçevesinde incelendiğinde tahfif kapsamına girer. Çünkü ilk inen hüküm teşdîd, sonradan inen hüküm ise tahfif içerir. Ayrıca bu örneklerle hükümler arasında tedricilik esasının da her zaman tek yönlü gerçekleşmediği görülmektedir. Bu örnekte ve tahfif başlığı altında işlenen tüm örneklerde, önce kolaylık içeren hükmün değil de zorluk içeren hükmün gelebildiği net bir şekilde ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁴

Teşdîd ve tahfif metodolojisi kapsamında, kiblenin değiştirilmesi ile ilgili hükümlerde tahfifin olduğu tespit edildikten sonra ilgili tahfifin hikmetleri üzerinde durulması önemlidir. Bu tahfifin hikmetlerinden en önemlisi müminlerin yönelmek istedikleri yere yönelmekten mahrum kalmalarının sürekli olmamasıdır. Çünkü herhangi bir şeyden sürekli mahrum kalmak insanı bezdirebilir, istenmeyen yollara düşürebilir ve hatta saptırabilir. Bu meyanda ilk zamanlar müminler Kâbe’ye yönelmek istiyorlar ancak verilen emirden dolayı bundan mahrum kalıyorlardı. Bu onlar için çok zor bir imtihan ve ağır gelen bir hükümdü. Belli bir süre geçtikten sonra bu hükmün yerine müminlerin istediği doğrultuda seve seve yönelecekleri Kâbe’ye yönelme hükmü geldi ve bu durum onları çok mutlu etti. Ayrıca bu imtihan neticesinde münafıklar da ortaya çıktılar ve hakiki mümin olanlar bu vesileyle imanlarını ispat ettiler. Diğer taraftan bu mahrumiyetin devamı durumunda, gerçekten inanmış olanlar bile içlerinde oluşan sıkıntı ve yaşadıkları zorluğun kaldıramayacakları bir seviyeye gelmesi sebebiyle zamanla dinden uzaklaşmaya başlayabilirlerdi. Ancak her işi hikmetli olan Allah Teâlâ kullarını böyle bir sıkıntı ve mahrumiyet içerisinde bırakmadı.¹⁰⁵

4.2. Bir Müminin On Kâfirle Mücadelesi Hususundaki Tahfif

Savaşla ilgili hükümlerle alakalı olan bu örnek, Enfâl sûresinde anlatılan yirmi sabırlı müminin iki yüz kâfire, yüz sabırlı müminin ise bin kâfire karşı galip gelmesi meselesidir. Bu mesele ayet-i kerimede şöyle anlatılmaktadır: “Müminleri savaşa teşvik et. Sizden sabırlı yirmi kişi kâfirlerden iki yüz kişiye, yüz kişi ise bin kâfire karşı galip gelir. Çünkü onlar bilmeyen (bilinçsiz) bir kavimdir.” (Enfâl 8/65)

¹⁰⁴ Turan, *Vücûhû 't-te'vîl fi esrâri 't-tenzîl*, 3/109.

¹⁰⁵ Turan, *Vücûhû 't-te'vîl fi esrâri 't-tenzîl*, 3/109-110.

Verilen ilk emre göre, bir müminin savaşta on kâfirle karşı karşıya geldiğinde kaçmaması ve savaşması gerekmektedir.¹⁰⁶ Bunun sebebi müminlerin sabırlı, metanetli ve kuvvetli olmalarının yanında Allah'ın yardım vadinin bulunması, kâfirlerin ise cahil, ölümden korkan ve çıkar odaklı hareket eden bir yapılarının olmasıydı.¹⁰⁷ Bu ilk emrin Bedir savaşı esnasında, tahfif içeren ikinci emrin ise Bedir savaşından sonra geldiği rivayet edilmektedir.¹⁰⁸ Bir başka yoruma göre ilk Müslümanlar bu emri yerine getirmede sabırlı ve dayanıklı iken, sonradan Müslüman olanlarda sabrın ve dayanıklılığın az olması nedeniyle zikredeceğimiz ayetle bu ayetin hükmünde tüm Müslümanlara yönelik bir tahfife gidilmiştir.¹⁰⁹ Tahfif bildiren ayet mealen şöyledir: “*Şimdi ise Allah yükünüzü hafifletti ve sizde muhakkak bir zaaf olduğunu bildi. Sizden sabırlı yüz kişi iki yüz kişiye, bin kişi ise iki bin kişiye karşı Allah'ın izniyle galip gelir. Allah sabredenlerle beraberdir.*” (Enfâl 8/66)

İbn Abbas'ın buradaki tahfifle ilgili olarak “insanların bu tahfiften haberinin olmamasını isterdim”¹¹⁰ manasındaki değerlendirmesi dikkate şayandır. İbn Abbas'ın bu değerlendirmesi, hükmün tahfif edilmemesi halinde müminlerde ilk emri uygulayacak potansiyeli görmüş olması ihtimalinden kaynaklanabilir.

Bu ayete yapılan dikkat çekici yorumlardan bir diğeri ise Zemahşeri'nin tefsirindeki şu yorumdur: “İlk zamanlar bire karşı on kişiyle savaşma emrinin sonradan bire karşı ikiye düşürülmesi, Müslümanların sayısının artmasındandır.” Zemahşeri bu görüşe katılmadığını başka bir soruya cevap verirken dile getirmiştir. Kendisine sorulan soru şöyledir: “Her iki emri bildiren ayette de müminlerin ve kâfirlerin sayıları neden zikredilmiştir?” Zemahşeri'nin bu soruya cevabı ise, “Burada durumun müminlerin çokluğu ya da azlığı ile ilgili bir değişiklik olmadığına işaret vardır.”¹¹¹ şeklindedir.

Teşdîd-tahfif metodolojisi açısından bakıldığında bu örnekte ortaya çıkan en net husus; tahfifin gelmesinin müminleri diğer hükümleri uygulamaya teşvik ettiğiidir. İlk hükmün devam ettiği durumda müminlerden bazılarının bu durumu kaldıramama ve küfre düşme ihtimali gerçekleşebilirdi. Ancak ilk durum Allah'ın rahmetinin tezahürü olarak devam etmedi ve bu tahfif sayesinde müminler rahata kavuştular.¹¹² Bu rahatlık neticesinde müminler daha sabırlı ve azimli bir şekilde savaşa devam etmek suretiyle kazanan taraf oldular.¹¹³

Tefsir kaynaklarında konuyla ilgili ayetlerin tefsirleri yapılırken tahfifle ilgili oldukça önemli yorumlar yapılmıştır. Bunlardan en dikkat çekici olanı Kurtubi'nin yorumu olduğu

¹⁰⁶ el-Buhârî, *el-Câmi 'ü'l-müsnedü's-sahihü'l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallahü aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyamih*, Tefsir 4652; Ebû'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. Âdil Ahmet Abdulmevcut - Ali Muhammed Muavviz (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998), 2/598.

¹⁰⁷ Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmüllî et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah ibn Abdulmuhsin et-Türkî (Kâhire: Dârü Hicr, ts.), 11/261.

¹⁰⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*, 2/28.

¹⁰⁹ el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 4/227.

¹¹⁰ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, 11/262.

¹¹¹ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/598.

¹¹² Turan, *Vücûhü't-te'vil fi esrâri't-tenzîl*, 3/137.

¹¹³ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, 6/264.

söylenbilir. Onun önem atfedilmesi gereken yorumu şöyledir: “İbn Abbas’ın rivayetine göre bu (bire karşı on kişiyle savaşma) farzdır. Ancak bu farz müminlere zor gelince bir kişinin iki kişiye karşı savaşması farz kılındı. Böylece onlara tahfif uygulanmış oldu ve yüz kişi iki yüz kişiyle karşılaştığında müminlerin savaştan kaçmamaları emredildi. Bu söze göre bu hüküm nesih değil tahfiftir ve bu güzel bir görüştür.” Kurtubî’nin bu yorumunu önemli kılan kısım tahfifi neshin yerine kullanması ve bunun güzel bir görüş olduğunu belirtmesidir. Çünkü Kurtubî bu yorumuyla tahfifin bir yaklaşım biçimi olarak ele alınabileceğini göstermiştir. Kurtubî’nin bu görüşüne benzer bir görüşe müteahhir müfessirlerden Şinkitî de yer vermekte ve bu görüşün karşısında olanlarla savunanların delillerini değerlendirmektedir. Şinkitî, sonuç olarak ilgili ayette tahfifin değil de neshin olduğunu kabul etmektedir.¹¹⁴ Fakat o, ayetteki tahfifin varlığını her ne kadar kabul etmemiş olsa da tahfifi neshin yerine konulabilecek bir yaklaşım olarak ele almaktadır. Böylece Şinkitî, teşdîd ve tahfifin bir metot olarak değerlendirilebileceğini göstermiştir.

Tahfifin neshin yerine kullanılması şeklinde bir yaklaşımın hem olumlu hem de olumsuz neticeleri vardır. Ancak bunlar kıyaslandığında olumlu olanların daha fazla olduğu söylenebilir. Mesela ayet nesh olmuştur denildiğinde, neshedilen ayetteki hükmün tekrardan uygulanması mümkün değil anlamına gelmektedir. Ancak ayette tahfif vardır denildiğinde ise ilk inen ayetteki hükmün şartları oluştuğunda o hükümlerle tekrar amel edilebilir anlamına gelmektedir. Neshin vahiy dönemine has bir uygulama olduğu da düşünüldüğünde, vahiy döneminden sonra benzer nitelikteki durumlarda aynı hükümlerin uygulanabilmesi adına ilgili ayetler arasında nesih yerine tahfif veya teşdîdin olduğunu söylemek daha uygundur.

4.3. Müminlerin İçlerinden Geçirdiklerinden Hesaba Çekilmesi Hususundaki Tahfif

Ahkâm ayetlerinde tahfif kapsamında incelenecek bu örnek, müminlerin içlerinden geçirdikleri şeylerden sorumlu olup olmamalarıyla alakalıdır. Bu bağlamda inen ilk ayet teşdîd ikincisi tahfif içermektedir. Teşdîd içeren ilk ayet şöyledir: “*Yerde ve gökte bulunan her şeyin mülkü Allah’ındır. Allah, içinizden geçirdiklerinizin hesabını gizleseniz de açığa vursanız da sorar. Her şeye hakkıyla gücü yeten Allah, dilediğini bağışlar dilediğine de azap eder.*” (Bakara 2/284)

Bu ayet indiği zaman sahabilerin çok büyük bir sıkıntıya kapıldıkları ve hemen Hz. Peygamber’in yanına tahfif talep etmek için gittikleri aktarılmaktadır. Hz. Peygamber ise onların bu taleplerine “İsrailoğullarının Hz. Musa’ya karşı işittik ve isyan ettik dedikleri gibi siz de işittik ve isyan ettik mi diyeceksiniz?” sorusuyla karşılık verince onlar: “bilakis işittik ve itaat ettik” şeklinde cevap vermişlerdir. Bu talepleri, güzel cevapları ve itaatlerinden dolayı Allah Teâlâ’nın, “*Allah hiç kimseyi gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz.*” (Bakara 2/286) ayetiyle tahfife gittiği rivayet edilmektedir.¹¹⁵

¹¹⁴ eş-Şinkitî, *el-Âyâtü ’l-mensûha fi ’l-Kur’an*, 102-104.

¹¹⁵ et-Taberî, *Câmiu ’l-beyân an te’vili âyi ’l-Kur’an*, 5/137.

Başka bir rivayete göre ise ilk ayet şahitliği gizleyenler hakkında inmiştir.¹¹⁶ Bu rivayete göre ayetin anlamı şöyle olur: Siz (şahitlik etmeyip) gizleseniz de (şahitlik yapmakla) açığa vursanız da Allah hesabını sorar.

İkinci inen ayetin ilk ayeti nesh edip etmediği tartışma konusu olmuştur.¹¹⁷ Nesih açısından tartışmaya konu olmasının nedeni, ilk ayetin hüküm içerip içermediği meselesine dayanmaktadır. Bu iki ayet arasında neshin gerçekleşmediğini savunan âlimlere göre ilk ayet hüküm değil haber niteliğinde olduğundan neshin tüm şartlarını taşımamaktadır.¹¹⁸ Burada neshin gerçekleştiğini savunan âlimlere göre ise ilk ayet hüküm içerir ancak ikinci ayetin hükmü ilk ayetin hükmünü kaldırmaktadır.¹¹⁹

Zikri geçen ayetler arasında neshin gerçekleşmediğini savunanlara göre, zihne bilinçdışı gelen şeylerden dolayı kişi sorumlu olmamalıdır. Çünkü “Allah kimseyi gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz” (Bakara 2/286) ayeti bunu gerektirir.¹²⁰ Bu iki ayet arasında neshin gerçekleştiğini kabul edenler ise Allah’ın dilediğini dilediği şeyden sorumlu tutabileceğini söyleyerek onların bu delillerine cevap vermektedirler.¹²¹ Allah’ın hikmetsiz iş yapmayacağına binaen bu iki görüşten ilki daha uygun görünmektedir.

İlk ayetin hükmünün geçerli olduğunu kabul eden âlimler, zihinde meydana gelen şeyleri tasnif etmekte ve kişinin hangilerinden sorumlu olduğunu da açıklamaktadırlar. Bu tasniflerden birisi şöyledir: Bir fiilin meydana gelmeden önce zihinde geçirdiği aşamalar beş başlık altında toplanır: Herhangi bir düşüncenin zihne gelişi (hâtır), planlama, karar, kast ve azim. Kişi olumsuz nitelikteki bir işte bu aşamalardan geçtikten sonra tasarladığı şeyi fiiliyata geçirmeye çalışıp da muktedir olamamışsa bunun iki sebebi olabilir. Ya dış engeller ve nedenlerden dolayı yapamamıştır ki bu durumda azim, karar ve kastından dolayı sorumlu olur. Veya kendisi o işi yapmaktan vazgeçmiştir ki bu durumda fiilden kendi iradesiyle vazgeçtiği için sevap bile kazanır.¹²² Bununla beraber kişinin zihnine gelen bir şeyden sorumlu olabilmesi

¹¹⁶ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, 5/128. Bu ayetin sadece şahitlikle ilgili olması veya genel hükümler barındırması noktasında farklı değerlendirmeler olsa da hâkim görüş sadece şahitlikle alakalı olmadığı yönündedir. Mesela Fahrüddîn Râzî ilgili ayetin tefsirini yaparken lafzın âmîr olmasına dayanarak ayetin manasının şahitliğe hasredilmesini zayıf bir görüş olarak nitelendirmiştir. Şahitlikle alakalı ayetlerden sonra gelmesinin de böyle bir hasrı gerektirmediğini de dile getirmiştir. Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, 7/136.

¹¹⁷ en-Nehhâs, *en-Nasih ve'l-mensuh fi kitâbillâhi azze ve celle ve'htilâfi'l-ulemâ'i fi zâlik*, 2/118; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekkî b. Ebî Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûğî'n-nihâye* (Şârika: Câmiatü's-Şârika, 2008), 1/930.

¹¹⁸ el-Mâtûrîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2/223; el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 2/276.

¹¹⁹ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an yolu Türkçe meâl ve tefsir*, 1/450.

¹²⁰ el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 2/276. Allah’ın kulları kaldıramayacakları şeylerle sorumlu tutmasının caiz olup olmadığı tartışılmıştır. Bunu konu genellikle Kelam alanında ele alınmış ve “Teklif-i mâ lâ yutâk” şeklinde kavramsallaştırılmıştır. Mâtûrîdîye ve Mutezile mezheplerinin mensupları birbirinden farklı gerekçelerle teklif-i mâ lâ yutâkın caiz olmadığını savunurken Eşariye ve Cebriye mezheplerinin mensupları ise caiz olduğunu savunmuştur. Detaylı bilgi için bkz. el-Mâtûrîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, 2/228; Mustafa Sinanoğlu, “Teklif” (İstanbul: DİA, 2011) 40/385-387.

¹²¹ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihü'l-gayb*, 7/150.

¹²² Hayreddin Karaman vd., *Kur'an yolu Türkçe meâl ve tefsir*, 1/452. Sorumluluğun derecelerinden bahsedilirken konuyla ilgili olarak genellikle şu hadis zikredilmektedir: “Kim bir iyilik

için niyet ve kast aşamasına gelmesi gerekir. Ayrıca kişinin sorumlu olması niyet ve kastın yanında akıl ve hürriyetin bulunması şartına bağlanmıştır. Bu şartların eksik olduğu durumlarda kişi tam sorumlu olmaz.¹²³

Teşdid ve tahfif metodolojisi açısından bakıldığında ise şunları söylemek mümkündür: Bahsi geçen ayetlerin sebab-i nüzulündeki farklı rivayetler ve nesh olup olmadığı hakkındaki farklı görüşler olsa da ilk ayetin teşdid ikincisinin ise tahfif içerdiği konusunda ihtilafın olmadığı aşikârdır. Teşdid ve tahfifin varlığının kabulünden sonra burada bir imtihan olduğu ve müminlerin de bu imtihanı başarıyla geçtiği, Allah'ın çok büyük sıkıntı içeren hükümler indirebilmesine rağmen kullarına olan rahmeti veya farklı hikmetlerden dolayı bu tür sorumluluklar indirmedeği gibi birçok neticeye ulaşılabilir.¹²⁴ Ayrıca teşdid ve tahfif açısından bakıldığında bu iki ayetten çıkarılabilecek önemli mesajlardan biri de ilk hükmün geçerli olabileceğinden hareketle kişinin sadece dış dünyasını değil iç dünyasını da Allah'ın istediği şekilde düzenlemesi gerektiğidir.

4.4. Gece Namazının Farz Oluşu Hususundaki Tahfif

Tahfifle ilgili olarak ele alınacak bu örnek, diğer örneklere nazaran birtakım farklılıklar barındırmaktadır. Bu farklılıkların en önemlisi tahfifin iki defa gerçekleşmesidir. İlk olarak gece namazı farz kılınmış, daha sonra gece namazının müminlere ağır gelmesiyle¹²⁵ birlikte bu hüküm tahfif edilmiştir. Akabinde ise gece namazı müminler için farz olmaktan çıkarılıp nafileye çevrilmesiyle ikinci tahfif gerçekleşmiştir.¹²⁶

Gece namazının ilk zamanlar farz kılındığını kabul edenlere göre¹²⁷ bu emir “*Ey örtüsüne bürünen! Geceleri bir kısmı hariç olmak üzere kalk (ve namaz kıl). Gecenin yarısında veya yarısından daha az kısmında veya yarısından biraz daha fazlasında (ibadet et) ve Kur’ân’ı tertîl üzere oku.*” (Müzzemil 73/1-4) ayetleriyle bildirilmektedir. Bu emirle müminler yine zorlu bir imtihana girmiş ve mümin olmanın basit bir olay olmadığını yakından hissetmişlerdi.

yapmayı ister de onu yapmazsa ona bir sevap yazılır. Bir iyilik yapmaya ister ve yaparsa ona yaptığı iyiliğin on katından yedi yüz katına kadar sevap yazılır. Her kim de bir kötülük yapmak ister de sonradan vazgeçerse o kişiye günah yazılmaz. Her kim de bir kötülüğü yapmayı ister ve yaparsa ona işlediği kötülük kadar günah yazılır.” Müslim, *Sahîhu Müslim*, İman 206; el-Mâtûrîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 2/223.

¹²³ Ahmet Hamdi Akseki, *Ahlak Dersleri Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı*, çev. Ali Arslan Aydın (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2014), 84-85.

¹²⁴ Turan, *Vücûhü’l-te’vîl fi esrâri’t-tenzîl*, 3/111-113.

¹²⁵ İlk zamanlar gece namazının farz olmasının delili olarak ve bu emrin ne kadar ağır geldiğine dair şöyle bir rivayet aktarılmıştır: “Allah bu sürenin ilk ayetleriyle gece namazını farz kıldı. Hz. Peygamber ve ashabı bir sene boyunca, ayakları şişene kadar bu namazı kıldılar. Bir senenin sonunda Allah bu sürenin sonundaki ayeti indirdi ve böylece gece namazı farz olmasından sonra nafileye dönüştü.” Rivayetin geçtiği tefsirlerden birisi için bkz. Hûd b. Muhakkem el-Hevvârî, *Tefsîru kitâbillâhi’l-azîz*, thk. Belhâc b. Saîd Şerîfî (Beyrut: Dârü’l-Ğarbi’l-İslami, 1990), 4/432; en-Nehhâs, *en-Nasih ve’l-mensuh fi kitâbillâhi azze ve celle ve’htilâfi’l-ulemâ’i fi zâlik*, 3/127.

¹²⁶ Müslim, *Sahîhu Müslim*, Camiu Salati’l-Leyl ve Men Nâme anhu ev Meriza 139; et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 23/397; Yakup Aydoğdu, *Kur’an’da nesh çalışması* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002), 158.

¹²⁷ et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, 23/397; el-Mâtûrîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 16/219; en-Nehhâs, *en-Nasih ve’l-mensuh fi kitâbillâhi azze ve celle ve’htilâfi’l-ulemâ’i fi zâlik*, 3/127; Hayreddin Karaman vd., *Kur’an yolu Türkçe meâl ve tefsir*, 5/489-490.

Sonraki süreçte ise iki tahfifin birlikte geldiği görülmektedir.¹²⁸ Bu iki tahfifi ifade eden ayet şöyledir: “*Şüphesiz ki Rabbin senin ve seninle birlikte olan bir topluluğun (müminlerin) gecenin en az üçte ikisinde veya yarısında kalkıp ibadet ettiğini bilmektedir. Geceyi ve gündüzü ölçüp biçen (dengesini Kur’ân) Allah’tır. Buna (gecenin yarısında veya üçte birinden fazlasında ibadet etmeye) güç yetiremeyeceğinizi bildiğinden tevbelerinizi kabul etti. Bundan sonra (namazda) Kur’ân’dan size kolay geleni okuyun. Çünkü o içinizden hastaların, rızık peşinde uzun yolculuklar yapanların ve Allah yolunda cihada çıkanların olacağını bilmektedir. (Bu sebeplerden dolayı) Kur’ân’dan kolayınıza geleni okuyun, Namazını dosdoğru kılın, zekâtlarınızı verin, Allah’a güzel borç verin. Önceden hayır olarak ne gönderirseniz sonradan Allah katında daha güzel bir karşılığını ve daha fazlasını göreceksiniz. Allah’tan bağışlanma dileyin çünkü o çokça bağışlayan ve rahmeti bol olandır.*” (Müzzemmil 73/20) Böylece gece namazı kolaylaştırılmış ve ikinci tahfif olarak da müminlere nafile haline getirilmiştir.¹²⁹

Bu iki tahfifle birlikte müminler rahata kavuştular. Bu sayede Allah’ın onlara ne kadar büyük kolaylıklar verdiğini daha iyi idrak ettiler. Tahfifin gelmemesi durumunda müminler zorluk içerisinde kalacaklardı. Bazı müminler bu zorluklara sabır göstermede zayıf kalabilir hatta zorluklar içinde boğulup dinlerinden vazgeçecek seviyeye gelebilirlerdi. Çünkü insan zayıf yaratılmıştır ve kolay olana daha düşkündür.

Ayette emrin tahfif edildiği bildirildikten sonra “*namazınızı kılın, zekâtınızı verin, Allah’a güzel bir borç verin, Allah her ne iyilik ederseniz daha hayırlısını size verecektir ve Allah’a tevbe edin*” (Müzzemmil 73/20) şeklinde hatırlatmaların bulunması, tahfifin hikmetine işaret etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber’le baş başa konuşmadan önce sadaka verilmesi örneğinde de buna benzer bir hikmete işaret edilmiştir. Her iki örnekteki hikmetler göz önüne alındığında şu mesajı çıkarmak mümkündür: Eğer Allah dileseydi size birçok zorluk yüklerdi ancak o size tahfifi diledi. O halde siz de emredilen diğer hükümlere sıkı sıkı sarılın ve kıymetini bilin!¹³⁰

4.5. Günahların Affedilmesi Hususundaki Tahfif

İslam’a sonradan girenlerin Müslüman olmadan önce işlemiş oldukları günahlar konusunda inen hükümler de ahkâm ayetlerinde tahfif başlığı altında incelenebilir. Çünkü bu konuda inen hükümlerde de önce teşdidin sonra tahfifin geldiği görülmektedir. Teşdid içeren ayet mealen şöyledir: “*Onlar Allah’a başka ilahlar ortak koşmaz, haksız yere Allah’ın haram kıldığı cana kıymaz ve zina etmezler. Her kim de bunları yaparsa büyük bir azaba uğratılır.*” (Furkân 25/68)

¹²⁸ Birçok âlim bu ayetleri nesih kapsamında ele almıştır. Bkz. el-Mâtûrîdî, *Te’vilâtü’l-Kur’ân*, 16/220; en-Nehhâs, *en-Nasih ve’l-mensuh fi kitâbillâhi azze ve celle ve’htilâfi’l-ulemâ’i fi zâlik*, 3/127. Hatta Hanefî âlimlerden Cessâs, gece namazının farz olmasının neshedildiği konusunda ihtilaf olmadığını açıkça zikretmiştir. Bkz. el-Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 5/367. Ancak ayetlerin nesh değil de teşdid ve tahfif yoluyla incelenmesinde herhangi bir engel yoktur.

¹²⁹ en-Nehhâs, *en-Nasih ve’l-mensuh fi kitâbillâhi azze ve celle ve’htilâfi’l-ulemâ’i fi zâlik*, 3/127; el-Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, 5/367.

¹³⁰ Turan, *Vücûhü’t-te’vil fi esrâri’t-tenzîl*, 3/116-117.

Bu ayette bahsi geçen kişiler (Rahman'ın kulları) birkaç ayet öncesinde tanımı ve özellikleri verilen kişilerdir.¹³¹ Önceki ayetlerde zikredilen özelliklere sahip olan kulların kurtuluşa ereceğini, bu özelliklere sahip olmayanların ise azaba uğratılacaklarını bildiren bu ayet geldiği zaman, sonradan Müslüman olan sahabilere bu ayetin içerdiği hüküm ağır gelmiş,¹³² önceden işlemiş oldukları günahlardan dolayı korkuya kapılarak¹³³ Hz. Peygamber'e gitmiş ve "Hangimiz bu sayılan günahları işlemedik ki? Biz bu yaptıklarımızdan dolayı azaba mı uğrayacağız?" şeklinde sorular sormuşlardı.¹³⁴ Bunun üzerine Allah Teâlâ ilgili ayeti tahfif eden şu ayeti indirmiştir: "*Ancak tevbe edip salih amel işleyenler müstesnadır. Allah onların kötülüklerini iyiliklere çevirir. Allah çokça bağışlayan ve rahmet edendir.*"¹³⁵ (Furkân 25/70)

¹³¹ Bahsi geçen özellikler ilgili ayetten önceki ayetlerde şöyle zikredilmiştir: "*Yeryüzünde vakarla yürümek, cahillerle karşılaştığında 'selam' deyip geçmek, Rablerine secde ederek ve kıyamda gecelerini geçirmek, Allah'a kendilerini cehennemden kurtarması için niyazda bulunmak, harcadıklarında israf etmemek, cimri olmamak, haksız yere cana kıymamak, zina etmemek ve ona ortak koşmamak.*" (Furkân 25/63-68.)

¹³² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Sa'lebe Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîrû Yahyâ b. Sellâm*, thk. Hind Şelebî (Beirut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004), 1/490.

¹³³ el-Hevvârî, *Tefsîru kitâbillâhi'l-azîz*, 3/218.

¹³⁴ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, 17/505; el-Hevvârî, *Tefsîru kitâbillâhi'l-azîz*, 3/218.

¹³⁵ Bu ayetin sebebi nüzülüyle ilgili aktarılan ve tahfif konusunda değerlendirilebilecek bir rivayet şöyledir: "Hz. Hamza'nın katili Hz. Vahşi yıllarca Hz. Peygamber'den ve Müslümanlardan kaçmış ancak nereye gitse onların da geldiğini görmüş ve kaçacak yerinin olmadığını anlamıştır. Aynı zamanda Hz. Hamza'yı şehit ettiği için tarifi imkânsız bir pişmanlık da duymuştur. Yaptığı hatanın büyüklüğünün farkına vardıkdan sonra Müslüman olmak istemiş ancak Müslümanlardan çekinmiştir. Hz. Peygamber onu İslam'a davet eden bir mektup göndermiş o ise cevap olarak gönderdiği mektupta işlediği hatanın büyüklüğünün farkında olduğundan ve affedilmesinin mümkün olmadığından bahsederek endişelerini dile getirmiştir. Bunun üzerine Furkan suresi 70. ayet inmiş, Hz. Peygamber ise bu ayeti bir mektuba ekleterek göndermiştir. Hz. Vahşi ise ayette bahsedilen tövbe edip salih amel işlemenin çetin bir şey olduğunu ve kendisinin bunu yapabileceğinden emin olmadığını bildiren bir mektupla cevap vererek daha geniş kapsamlı bir ayet istemiştir. Hz. Vahşi'nin bu talebi üzerine Nisa süresi 48. ayet nazil olunca Hz. Peygamber bu ayeti de hemen göndermiş ancak Hz. Vahşi ayette Allah'ın dilediğini bağışlayacağını ve kendisinin bağışlanmayacağından endişe ettiğini söyleyerek yine daha geniş kapsamlı bir ayet talebinde bulunmuştur. Hz. Vahşi'nin bitmek bilmeyen taleplerinin önünü kesen ve artık itiraz edecek yer bırakmayacak derecede güzel bir haber içeren Zümer süresi 53. ayet nazil olunca Hz. Peygamber müjdelere içeren bu ayeti de Hz. Vahşi'ye göndermiştir. Hz. Vahşi ise ayeti okuyunca ümitlenmiş ve kendisini endişelendirecek bir neden kalmadığına kanaat getirerek Müslüman olmuştur. Sem'ânî bu rivayeti aktardıktan sonra ilim ehlinin bu rivayet için "hakikatten uzak bir rivayettir" dediklerini ve Hz. Vahşi'nin Huneyn ve Taif gazvelerinden sonra Müslüman olduğunu tefsirinde belirtmiştir. Bkz. Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbar et-Temîmî es-Sem'ânî, *Tefsîrû'l-Kur'an*, thk. Ebû Bilal Guneym b. Abbas b. Guneym (Riyad: Dârü'l-Vatan, 1997), 32-33. İbnü'l-Cevzi de Hz. Vahşi ile ilgili anlatılan bu rivayeti zayıf bulmuş, onun kayıtsız şartsız Müslüman olduğunu ve Hz. Peygamber'le birlikte Tâif'e geldiğini aktarmıştır. Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsir*, 1022. Hz. Vahşi'nin Müslüman olduktan sonra uzun süre İslam'a hizmet ettiği hatta Müseylimetü'l-Kezzâb'ı öldürdüğü ve şu meşhur sözü söylediği de rivayet edilmiştir: "İnsanların en hayırlısını (Hz. Hamza'yı) ve en şerlisini (Müseylimetü'l-Kezzâb'ı) öldürdüm. Umarım ki Allah bu yaptığım şeyden dolayı önceki yaptığımı bağışlar." Bkz. Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 443-444.

Hükümün tahfif edildiğini bildiren bu ayet gelince önceden işlediklerinden dolayı pişman olanlar¹³⁶ içine düştükleri sıkıntılardan kurtulmuş ve kendilerini bu sıkıntılardan kurtaran Allah'a şükrederek ona daha çok ibadette bulunmuşlardır. Tahfif içeren bu ayetten sonra gelen ayetlerde Allah tevbe eden kulların tevbelerini kabul edeceğini bildirmiş, daha sonraki ayetlerde ise bu kulların Müslüman olduktan sonra kazandığı özellikleri zikrederek ahirette alacakları mükâfatların müjdesini vermiştir.¹³⁷

Teşdîd ve tahfif metodu çerçevesinde incelendiğinde bu örnekte de tahfifin kullar için ne kadar önemli bir teşvik unsuru olduğu ortaya çıkmaktadır. Tahfifin önemiyle alakalı olarak şöyle bir rivayet aktarılmaktadır: “Ebû Hureyre anlatıyor: ‘Hz. Peygamber’le gece vakti namaz kıldıktan sonra mescitten çıktım evime doğru gitmeye başladım. Evime varınca kapımın önünde bir kadın gördüm. Ona selam verip kapımı açtım ve içeri girdim. Ben evimdeki mescidimde namaz kılarken o kadın kapımı çaldı. Kapıyı açtım ve kendisine içeri girmesi için izin verdim. Kadın bana şöyle dedi: ‘Sana işlediğim bir amel hakkında soru sormak için geldim. Ben zina işledim ve bir çocuk doğurdum sonra onu öldürdüm. Acaba benim için bir tevbe kapısı var mıdır?’ Ben de ona ‘Hayır! Senin için herhangi bir tevbe kapısı yoktur. Güzel bir iş yapmamışsın haysiyetin (insanlığın) da kalmamıştır.’ Ben bu cevabı verince o kalktı ve pişmanlıkla dövünmeye başladı ve ‘Ah! Ah! Eyvahlar olsun! Bu güzellik ateşte yanmak için mi yaratıldı?’ diyerek gitti. O gecenin sabahında Hz. Peygamber ile sabah namazını kıldım. Namazdan sonra yanına gidebilmemiz için izin verilmesini bekledik. Sonra onun yanına gittik. Bir müddet sonra birlikte geldiğimiz kişiler birer birer ayrıldı ancak ben sona kaldım. Hz. Peygamber bana ‘Hayırdır ey Ebû Hureyre! Bir talebin mi var?’ dedi ben de ‘Ey Allah’ın Resulü! Dün gece sizinle birlikte namaz kıldım, sonra eve gittim.’ dedim ve kadının bana sorduğu soruyu anlattım. Hz. Peygamber bana ‘Ona ne cevap verdin?’ diye sordu. Ben: ‘Güzel bir iş yapmamışsın, haysiyetin de kalmamıştır.’ diye cevap verdiğimi söyleyince Hz. Peygamber: ‘Ne kadar da kötü bir cevap vermişsin! Sen şu ayetleri okumaz mısın?’¹³⁸ dedi. Ben de bunun üzerine oradan ayrılarak Medine’de hiçbir ev bırakmadan hepsinin kapısında durdum ve şunları söyledim: ‘İçinizden bu gece Ebû Hureyre’ye soru sormak için gelen bir kadın vardı. O yine bana gelsin ve müjdelendiğini bilsin.’ Daha sonra Hz. Peygamber’le akşam namazını kılıp eve döndüğümde bir de baktım ki o kadın kapımın önünde duruyordu. Hemen ona ‘Müjdeler olsun sana! Hz. Peygamber’e senin bana sordukların ve benim sana verdiğim cevap hakkında sordum. O da bana ‘Ne kadar kötü cevap vermişsin, şu ayetleri okumaz mısın?’ dedi. Sonra o kadına Hz. Peygamber’in bahsettiği ayetleri okudum. Bunun üzerine kadın secdeye kapandı ve ardından şunları söyledi: ‘Bana işlediğim günahtan kurtulmak için bir tevbe kapısı ve çıkış yolu gösteren Allah’a hamd olsun. Bu kadın ve çocuk Allah’a adanmıştır ve ben

¹³⁶ Sadece sonradan iman eden müşrikler değil Müslüman olduktan sonra irtidat edenler için de İslam’a dönmeleri için bir kurtuluş yolu ve fırsatı olduğu söylenmiştir. Bkz. Turan, *Vücûhû’t-te’vîl fi esrâri’t-tenzîl*, 3/127; et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’an*, 20/227.

¹³⁷ Ayetlerde zikir geçen bu özellikler kısaca şöyledir: “yalana şahitlik etmemek, boş ve faydasız sözlerle karşılaştıklarında vakarla uzaklaşmak, Allah’ın ayetleri hatırlatıldığı zaman kör ve sağır kesilmemek.”. Bkz. (Furkân 25/72-77.)

¹³⁸ Furkan süresinin 68. Ayeti ve devamındaki ayetler kastedilmektedir.

işlediğimden dolayı Allah'a tevbe ettim."¹³⁹ Aktarılan bu rivayette teşdîd içeren hükmün kullara ne kadar ağır geldiğini, sonrasında gelen tahfifin kulları nasıl sevindirdiğini, tahfifin önemini ve teşvik ediciliğini görmek mümkündür.

Bu ayetteki tahfifte günahları sebebiyle ümitsizliğe düşebilecek kimseler için bir ümit kapısı aralanmaktadır. Kişi geçmişteki günahlarından dolayı bazen kendisinin hiç affedilmeyeceği düşüncesine kapılabilir. Bu ayet ümitsizlik psikolojisi içerisinde olan kimselere ümit olmuş, dinden tamamen kopabilecek durumda olan kimseler için tutunacak bir dal olmuştur.¹⁴⁰

5. TEŞDİDE DAİR ÖRNEKLER

5.1. İneğin Kesilmesi Hususundaki Teşdid

Allah Teâlâ emir ve yasakları konusunda kullarına tanıdığı kolaylıkları birtakım hikmetlere binaen ortadan kaldırılabilmektedir. Ancak nadiren de olsa kolaylıkların kaldırılmasına kulların kendilerinin sebep olabildiği vakidir. Buna örnek olarak İsrailoğullarına verilen inek kesme emri zikredilebilir. Bu olay neticesinde teşdîdin en bariz örneklerinden biri gerçekleşmiştir.

Bahsedilen olayda Allah Teâlâ yaşanan bir cinayetin katilinin ortaya çıkarılması için Hz. Musa'ya bir inek kesilmesi ve onun bir parçasıyla öldürülen kişiye vurulmasını emreden bir vahiy göndermiştir. Hz. Musa bu emri İsrailoğullarına iletince onlar Hz. Musa'yı alaya alarak "Sen bizimle dalga mı geçiyorsun?" demişler, bunun üzerine Hz. Musa "*Ben cahillerden olmaktan Allah'a sığınırım*" (Bakara 2/67) demiştir.

İsrailoğulları Hz. Musa'nın ciddi olduğunu, Allah'ın gerçekten böyle bir emrinin olduğunu anlayınca bu kez emri uygulama konusunda gevşeklik gösterip işlerini zora koşmaya başlamış ve emri uygulamaktan kurtuluruz umuduyla ardı arkası gelmeyen sorular sorarak savuşturmaya çalışmışlardır. Ancak onlar soru sordukça Allah onlara verdiği emri zorlaştırmış ve nihayetinde çok büyük zorluklar içerisinde bu hükmü uygulamak zorunda kalmışlardır.¹⁴¹ Hatta öyle ki, neredeyse emri uygulamayacakken bin bir türlü sıkıntı içerisinde uygulamak zorunda kalmışlardır.

İsrailoğullarının Allah'ın emrini yerine getirmeme seviyesine gelmeleri hakkında farklı yorumlar vardır. Bunlardan birisi, kesmeleri gereken ineğin ücretinin aşırı yüksek olması, bir diğeri ise işledikleri suçun ortaya çıkmasını istememeleridir. Bu görüşleri zikreden Taberî, her

¹³⁹ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, 17/510.

¹⁴⁰ Turan, *Vücûhû't-te'vîl fi esrâri't-tenzîl*, 3/123.

¹⁴¹ İsrailoğullarının bu emri uygulama hususunda yaşadıkları sıkıntılarla ilgili birçok rivayet aktarılmıştır. Bununla ilgili aktarılan birçok rivayetten birine örnek olarak şu rivayet zikredilebilir: "İsrailoğulları kendilerine kesilmesi emredilen ineği bulduklarında ineğin sahibi ineğin derisini altınla (bir başka rivayete göre dinarla) doldurmaları karşılığında vereceğini, aksi halde ineği kendilerine kesinlikle vermeyeceğini söylemiştir. İsrailoğulları kendilerini düşürdükleri bu durum karşısında çaresiz kalmışlar ve ineği derisi dolusunca altın vermek suretiyle satın almıştır." İlgili rivayet için bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, 2/115.

iki görüşün de doğru olduğunu dolayısıyla hem ineğin pahalılığının hem de yaptıklarının ortaya çıkmasını istememelerinin onları bu seviyeye getirdiğini zikreder.¹⁴²

İsrailoğullarının ineği kesme konusundaki tereddütleriyle ilgili yapılan bir başka yoruma göre onların bu mütereddit tavırlarının nedeni içlerindeki inek sevgisidir. Bakara suresinin 93. ayetine göre İsrailoğulları henüz içlerindeki inek sevgisini kalplerinden atamamışlardı. Bu sebeple önceleri taptıkları şeyi kesmeyi tahayyül bile edemiyorlardı. Hz. Musa hemen her fırsatta onları tevhide yönlendirmiş ancak onlar bu sevgiden henüz tam anlamıyla uzaklaşmamışlardı. İneğin kesilmesi emrinde Allah Teâlâ onların kalplerindeki ineği sevgisini tamamen silmelerini yani içlerindeki putları kırmalarını istemiştir. Onlar ise kutsiyet atfettikleri ineği kesmek istemediklerinden dolayı türlü sorular sorarak zaman kazanmaya çalışmış ve çıkış yolu aramışlardır.¹⁴³

Hz. Peygamber, İsrailoğullarının ineğin kesilmesine dair verilen emir karşısındaki tutum ve davranışları için şöyle buyurmuştur: “Onlar (emri uygulama konusunda ağırdan almak ve gereksiz sorular sormak suretiyle) zorlaştırdıkça Allah da onlara (hükümü) ağırlaştırdı.”¹⁴⁴ İbn Abbas ise “Onlar kendilerine hüküm ilk geldiği zaman herhangi bir ineği kesselerdi emri yerine getirmiş olucaklardı. Ancak onlar kendi işlerini zorlaştırdıkça Allah da hükmünü onlar için zorlaştırdı.”¹⁴⁵ şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur.¹⁴⁶

İsrailoğullarına verilen bu emir ve devamında meydana gelen olaylar, teşdîd ve tahfif açısından ele alındığında ilk emirde belli bir kolaylığın olduğu, fakat sonradan teşdîde doğru bir gidişatın gerçekleştiği görülmektedir.¹⁴⁷ Bu gidişata sebep olan şey, İsrailoğullarının isteksizliği ve alaycı bir tavır takınmalarındır. Hâlbuki onlar da “işittik ve itaat ettik” deseler ve emri uygulasalar işler bu kadar zorlaşmayacaktı.

Teşdîdin bu çeşidi, yani kulların kendilerini zora sokması şeklinde ortaya çıkması örneği pek rastlanan bir durum değildir. Teşdîdin nadir rastlanan bu çeşidi yine İsrailoğullarına gelen hükümlerde görülmektedir. Onların teşdîde uğramasını ve sebebini Allah Teâlâ ayette mealen şöyle bildirmiştir: “*Yahudilerin yaptıkları zulümlerden, birçok kişiyi Allah'ın yolundan saptırmalarından, kendilerine haram kılınmasına rağmen faiz almalarından ve insanların mallarını haksız yere almalarından dolayı onlara önceden helal kılınan temiz ve güzel şeyleri*

¹⁴² et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, 2/114.

¹⁴³ Hüseyin Çelik, “İsrailoğullarının İnekle İmtihani”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (01 Haziran 2016), 63-80.

¹⁴⁴ İbn Ebû Zemenîn, *Tefsirü'l-Kur'ani'l-Azim*, 150.

¹⁴⁵ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, 2/77-79; es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/34.

¹⁴⁶ Konuyla ilgili rivayetlerden birinde İsrailoğulları bahsedilen ineği bulmuşlar ancak inek sahibinin normal ücretinin kat kat fazlasının istemesi üzerine Hz. Musa'ya gitmişler Hz. Musa onlara “Allah sizin için kolaylaştırmıştı ancak siz kendinize zorluk çıkarttınız. İnek sahibini razı edin ve hüküm de uygulayın. İsrailoğulları da ücretini ödeyip onu kestiler.” İlgili rivayet için bkz. et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, 2/78.

¹⁴⁷ es-Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, 2/34. Burada Serahsî, ilk emrin tahfif olduğunu belirtmekteyse de biz ilk emrin önceki mutlak herhangi bir emri tahfif etmemesinden dolayı bu kısmına katılmamaktayız. Çünkü tahfifin olması için öncesinde var olan herhangi bir hükmün bulunması ve bu var olan hükmün kolaylaştırılması gerekir.

haram kıldık. Onlardan inkârcı olanlara elim bir azap hazırladık.” (Nisâ 4/160-161) Bu ayette haram kılınan temiz şeylerin neler olduğu En’âm suresi 146. ayette açıklanmıştır.¹⁴⁸ İlgili ayette mealen şöyle burulmaktadır: “*Biz Yahudilere turnaklı hayvanların hepsini, koyun ve sığırların sırtlarında ve bağırsaklarında bulunanlar veya kemiklerine karışanlar dışındaki iç yağlarını haram kıldık. Onları haddi aşmaları sebebiyle cezalandırdık. Biz elbette doğru doğru söyleyenleriz.*” (En’âm 6/146)

Kulların kendilerini zora sokması şeklindeki teşdîdin örneğinin fazla olmamasının en büyük etkenlerinden biri de hiç şüphesiz Allah Teâlâ’nın ve Hz. Peygamber’in uyarılarıdır. Mesela Allah Teâlâ bu konuyla alakalı olarak ayette mealen şöyle buyurmaktadır: “*Ey iman edenler! Açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek ve sıkıntıya girmenize neden olacak şeyler hakkında soru sormayın. Kur’ân’ın (vahyin) inmeye devam ettiği zamanda sorduğunuzda size açıklanır. Allah sizleri onlardan sorumlu tutmamıştır. (Çünkü o) Çok bağışlayıcı, merhametli ve kullarına kolaylaştırandır.*”¹⁴⁹ (Mâide 5/101)

Hiz. Peygamber de “Kendinizi teşdîde (sıkıntı ve zorluğa) sokmayın zira böyle yaparsanız (Allah tarafından) daha çok teşdîde (sıkıntıya) uğratılırsınız. Nitekim sizden önceki bazı topluluklar bunu yaptılar ve Allah da onları daha çok teşdîde uğrattı.”¹⁵⁰ şeklinde uyarılarda bulunmuştur. Sahabiler de bu uyarıları dikkate almışlar ve mümkün olduğunca kendilerini zor duruma düşürecek sorulardan ve taleplerden uzak durmuşlardır.

5.2. İçkinin Haram Kılınması Hususundaki Teşdid

İslam’ın iman, amel ve ahlaka dair emir ve yasakları toplu bir şekilde indirilmemiştir. Bu emir ve yasaklar, Müslümanların ibadetten gündelik hayata kadar her türlü işlerini düzenlemek amacıyla yirmi üç yıllık bir zaman diliminde peyderpey gönderilmiştir. Bu sürecin böyle uzun bir zamana yayılmasında müminleri yeni bir düzene hazırlamak, eskiden sahip oldukları alışkanlıkların kötü olanlarından kurtarmak ve yeni alışkanlıklar kazandırmak gibi birçok hikmeti vardır. İçkinin haram kılınışında da müminlerin önceki alışkanlıkları dikkate alınmıştır.¹⁵¹

İçkinin haram kılınması süreci dört aşamada tamamlanmıştır. Bu aşamaların ilkinde “*Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümünden içki ve güzel rızıklar ediniyorsunuz. Bunda aklını kullananlar için ibret alınacak şeyler vardır.*” (Nahl 16/67) ayetiyle içkinin helal rızıktan ayrı zikredilmesi onun makbul bir içecek olmadığı ima edilerek müminleri içkinin haram kılınması emrine hazırlama süreci başlamıştır.¹⁵²

Sonraki aşamada “*Sana içki ve kumar hakkında soruyorlar. De ki: ikisinde de insanlar için büyük büyük zarar ve bazı faydalar vardır. Ancak zararları faydalarından daha çoktur. Sana neyi infak edeceklerini de soruyorlar. De ki: ihtiyaçtan fazlasını (infak etsinler). İşte*

¹⁴⁸ el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmî’l-Kur’an*, 7/215.

¹⁴⁹ Bir sonraki ayette ise önceki kavimlerden örnek vermiş ve onlardan ibret alınmasını istemiştir: “Sizden önceki topluluklar da buna benzer sorular sormuştu ancak sonradan (sorularının getirdiği sorumlulukları yapmamaları nedeniyle) inkâr ettiler ve küfre düştüler.” (Mâide: 5/102.)

¹⁵⁰ Ebû Dâvûd, *Sünen’ü ebû Dâvud*, Edeb 52.

¹⁵¹ Turan, *Vücûhû’t-te’vîl fi esrâri’t-tenzil*, 3/145.

¹⁵² Hayreddin Karaman vd., *Kur’an yolu Türkçe meâl ve tefsir*, 3/416.

böylece Allah sizlere ayetlerini düşünüp ibret almanız diye açıklıyor.” (Bakara 2/219) ayetiyle, içkinin hem faydalarının hem de zararlarının olduğu fakat zararlarının faydalarından daha fazla olduğu bildirilmiş ancak haramlığı ile ilgili bir hüküm gelmemiştir. Burada zikredilen faydalar, sıhhi olmayıp birtakım maddi kazançları ve içilmesinden elde edilen lezzetleri ifade etmektedir.¹⁵³ Haram olan şeylerde lezzetin olması ise imtihanın bir gereğidir.

Bir sonraki aşamada “*Ey iman edenler! Sarhoş olduğunuzda ne dediğinizi bilinceye kadar, cünüp iken –seferde olmanız durumu hariç- yıkanınca kadar namaza yaklaşmayın.*”¹⁵⁴ (Nisâ 4/43) ayetiyle haramlık hükmü gelmemiş olsa da artık müminler içkiden iyice uzaklaştırılmaya başlanmıştır. Çünkü bu ayetle müminlerin namaz kılabilmeleri için ayık olmaları şartı getirilmiştir. Namaz vakitleri birbiri ardınca geldiği için müminlerin sarhoş olmaya vakitleri dahi kalmamıştı. Ancak yatsı namazı ile sabah namazı arasında içebilir hale gelmişler ve içki bağımlılığından kurtulmaya başlamışlardı. Böylece müminler haramlık hükmüne hazır hale getirilmiştir.¹⁵⁵

Son aşamada ise “*Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar ve fal okları şeytan işi birer pisliktir. Onlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz.*” (Mâide 5/90) ayetiyle ve sonrasındaki “*Şeytan içki ve kumarla aranıza kin ve düşmanlık koymak, Allah yolundan çevirmek ve namazdan alıkoymak ister. Artık vazgeçtiniz değil mi?*” (Mâide 5/91) ayetiyle içki tamamen haram kılınmıştır. Müminler daha önceki aşamalardan geçtiklerinden dolayı bu emri uygulama konusunda herhangi bir sıkıntı çekmemiş ve içkiyi hemen terk etmişlerdir.

Herhangi bir şeyin serbest olması kolaylık, yasak olması ise zorluk kapsamında olduğundan içkinin haram kılınması teşdid konusunda ele alınabilir.¹⁵⁶ İçkinin haram kılınmasının teşdid olarak ele alınmasından hareketle önceden içki içen ancak sonradan Müslüman olan bir kişiye ve topluma bu alışkanlıklarından kurtulmaları için ilgili hükümler aşamalı olarak uygulanabilir. İlk Müslümanlar üzerinde böyle bir uygulamanın takip edilmesinin olumlu sonuçlarına sonraki toplumlarda da ulaşmak ancak benzer bir uygulamayla mümkündür. Çünkü alışkanlıklar bir anda ortaya çıkmadığı gibi bir anda da yok olmazlar ve onlardan kurtulmak da kolay olmamaktadır.

Alışkanlıklardan kurtulmak için atılacak adımların öncesinde birtakım hazırlıklar yapılmalı ve sonrasında alışkanlıkların tekrar etmemesi için birtakım önlemler alınmalıdır. Aksi

¹⁵³ et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, 3/676.

¹⁵⁴ Bu ayet gelmeden önce müminlerin sarhoş oldukları halde de namaz kıldıkları anlaşılmaktadır. Bu ayetin sebebi nüzülü ile ilgili olarak şöyle bir rivayet aktarılmaktadır: Abdurrahman b. Avf ve birkaç arkadaşı sarhoş olana kadar içki içmişler sonrasında namaza durmuşlar namazı kırdıran Abdurrahman b. Avf (başka bir rivayete göre Hz. Ali) kâfirûn suresini ‘De ki ey kâfirler! Ben sizin taptıklarınıza taparım. Siz de benim taptığıma taparsınız.’ şeklinde karıştırarak okuması üzerine ‘Ey iman edenler! Sarhoşken namaza yaklaşmayın’ ayeti inmiştir. et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, 7/45-46.

¹⁵⁵ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an yolu Türkçe meâl ve tefsir*, 2/69.

¹⁵⁶ Serbest olan her şey iyidir diye bir kaide yoktur. Yasaklarda da hikmetler olabilir. İslam'ın yasakladıkları şeylerde hikmeti tespit edilsin veya edilmesin elbette kulların menfaati gözetilmiştir. İçkinin haram kılınması hikmetleri açıkça zikredilenler arasındadır.

takdirde istenilen amaca ulaşmak pek mümkün olmayacaktır. Çünkü alışkanlıklardan bir anda kurtulmaya çalışmak çok büyük bir ihtimalle ters bir etki yapacaktır. İnsanın ruhu da bedeni gibidir. Ruh, bedenin ilacın kullanımında verdiği tepkilerin benzerini manevi ilaçların alımında verir. Hükümler indirilirken insanın bu yapısı dikkate alınmıştır. Sonradan Müslüman olanların da böyle bir tabiatı olduğu için onlara uygulanacak hükümlerde teşdîd ve tahfif metoduyla hareket edilmelidir. Ancak bu metot sonradan Müslüman olan her kişiye uygulanmaz. Bu metodun kendisine uygulanacağı kişiler bu tür kötü alışkanlıklara hastalık derecesinde bağımlı olanlardır.

5.3. Zekâtın Farz Kılınması Hususundaki Teşdid

Zekât sözlükte “artma, arınma, tezkiye, temizlenme ve pak olma”¹⁵⁷ gibi manalara gelmektedir. İstilahta ise zekât, “belli bir miktar zenginliğe ulaşanların mallarından belli sınıftan olanlara -ibadet niyetiyle- vermeleri gereken paydır.”¹⁵⁸

Zekâtın farz kılınma sürecinin iki aşamada tamamlandığı söylenebilir. Bu aşamalardan ilki sadaka vermenin ve fakirleri doyurmanın teşvik edilmesi, ikincisi ise zekâtın farz kılınması aşamasıdır. Sadaka vermenin ve fakirleri doyurmanın teşvik edildiği ayetler Mekke döneminde inmiştir. Bu ayetlerde zekât kelimesiyle birlikte sadaka, malum bir hak, infâk, mâun, it’âm ve ihsan kelimeleri de kullanılmıştır.¹⁵⁹ Zekâtın farz kılınması ise Medine döneminde inen ayetlerle tamamlanmıştır.¹⁶⁰

Zekâtın farz olarak emredilmesinden önce inen birçok ayette sadaka vermek ve akrabayı gözetmek tavsiye edilmiştir. Mesela; “*Akrabaya, miskine ve yolda kalmışlara hakkını ver. Bu, Allah’ın rızasını kazanmak isteyenler için daha hayırlıdır. Onlar kurtuluşa erecek olanlardır.*” (Rûm 30/38) ayetinde kişinin malında başkalarının hakkının olduğu haber verilmiş, bu malda hakkı olan gruplardan üç tanesi zikredilmiştir. Medine döneminde zekâtın kimlere verileceği bildirilmeden önce inen bu ayette, bahsi geçen üç grubun zikredilmesiyle toplumun onları her zaman gözetmesinin gerekliliğine işaret edilmiştir.¹⁶¹

Mekke döneminde inen birçok ayette müminlerin özellikleri zikredilirken onlardan şöyle bahsedilmektedir: “*Onlar namazlarını kılar, zekâtlarını verir ve ahiret gününe kesin olarak inanırlar.*” (A’raf 7/156) Bu ve benzeri ayetlerde müminlerin güzel ve takdire şayan davranışlarından bahsedilirken genellikle “*zekâtı verir*” şeklinde emir kalıbında değil, “*onlar zekâtlarını veririler*” formundaki haber kalıbında ifadeler kullanılmıştır.¹⁶² Ayrıca bu ayetlerde

¹⁵⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 14/358.

¹⁵⁸ el-Cürcânî, *et-Ta’rifât*, 184. Zekâtın tanımında mezhepsel farklılıklar etkili olmuştur. Mesela Hanefiler zekâtı tanımlarken zekâtın fiil oluşundan hareket ederken Şâfiîler, mal olmasından hareket ederek tanımlamalarda bulunmuşlardır. Yasin Akan, *Hanefi ve Şâfiîlerin zekâtla ilgili farklı görüşleri ve delilleri* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017), 9.

¹⁵⁹ Hayreddin Karaman vd., *Kur’an yolu Türkçe meâl ve tefsir*, 4/10; Zeki Halis, *Tencimû'l-Kur’an (Kur’an’ın parça parça inmesi)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012), 250.

¹⁶⁰ Hayreddin Karaman vd., *Kur’an yolu Türkçe meâl ve tefsir*, 3/ 56.

¹⁶¹ Hayreddin Karaman vd., *Kur’an yolu Türkçe meâl ve tefsir*, 4/318; Yusuf el-Karadavî, *Fıkhü’z-zekât* (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1973), 1/58.

¹⁶² Halis, *Tencimû'l-Kur’an (Kur’an’ın parça parça inmesi)*, 254.

geçen zekât kelimesi, farz olan zekât anlamında değil mutlak surette sadaka verme anlamındadır.¹⁶³

Bu süreçte Müminlere mallarını sadece kendi çabalarıyla kazanmadıkları öğretilmiştir. Tüm bunların aslında Allah'ın kendilerine verdiği bir nimet olduğu ve bu nimette başkalarının da payı olduğu bildirilerek mal ve mülk konusunda bilinç oluşturulmuştur. Bu bilinçle beraber müminler artık -farz olarak- zekât vermeye hazır hale gelmişlerdir.¹⁶⁴ Bu hazırlıkların tamamlanmasının ardından zekât, Medine döneminde hicretin ikinci yılında farz kılınmış,¹⁶⁵ bu emri bildiren ayette mealen şöyle buyrulmuştur: “*Onların mallarından kendilerini temizleyecek bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. Senin onlara dua etmen onlar için sakinet (huzur) kaynağıdır. Allah her şeyi hakkıyla işiten ve bilendir.*” (Tövbe: 9/103) Bu ayetin, imkânı olduğu halde Tebük seferine katılmayan birkaç kişinin durumuyla alakalı olarak indiği rivayet edilmiştir. Söz konusu rivayete göre onlar yaptıkları yanlış fark edip tevbe etmişler ve mallarını Hz. Peygamber'e getirip ondan kendileri için dua etmesini istemişlerdir. Fakat Hz. Peygamber onlara bu konuda hüküm bulunmadığını dolayısıyla mallarından almayacağını belirtmiştir.¹⁶⁶ Ayet her ne kadar bu olay için inmiş olsa da “sebebin hususiliği hükmün umumiliğine engel değildir” kaidesi gereği bu ayetle zekâtın tüm Müslümanlara farz kılındığı söylenmiştir.¹⁶⁷

Bu ayette zekât farz kılınmış ancak ne kadar maldan hangi oranda zekât verileceği bildirilmediği gibi zekâtı verecek ve alacak kişilerde bulunması gereken şartlar da zikredilmemiştir.¹⁶⁸ Zekâtın kimlere verileceği konusu başka bir ayetle bildirilmiş ancak zekât verecek kişinin malının nisap miktarı, zekât verilecek miktar gibi bazı hükümler ayetlerde bildirilmemiş, detayların açıklanması Hz. Peygamber'e bırakılmıştır. Bununla beraber ayet ve hadislerin anlaşılmasındaki farklılıklardan dolayı Fıkhî mezhepler arasında zekâtla ilgili bazı konularda farklılıklar görülmektedir.¹⁶⁹ Ayetlerde zekâtın farz kılınması süreci genel hatlarıyla tamamlanmıştır. Zekâtın farz kılınmasında dinen zengin olanlar için bir teşdîd olsa da toplumun refahı, maslahatı, birlikteliği ve diğer birçok faydası için gereklidir. Zekâtın farz olması zenginler için görünüşte teşdîd olsa da asıl itibarıyla onlara da katkısı vardır. Çünkü onlar bu sayede ayette de ifade edildiği gibi “*temizlenir ve arınırlar.*” (Tövbe 9/103) Allah'ın her hükmü bir rahmet içerir. Dolayısıyla hükümler arasında teşdîd de olsa tahfif de olsa elbette bir rahmet vardır. Her halükarda kulların maslahatı gözetilmiştir. Söz gelimi bazı hükümler dünyevi anlamda teşdîd içerse de uhrevi anlamda veya hem dünyevi hem uhrevi anlamda bir rahmet içermektedir.

¹⁶³ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an yolu Türkçe meâl ve tefsir*, 3/56.

¹⁶⁴ Neyi infak edeceklerini sormaları onların zekâtın farz olmasına ne kadar da hazır olduklarını göstermektedir. Halis, *Tencîmü'l-Kur'an (Kur'an'ın parça parça inmesi)*, 256.

¹⁶⁵ Bu konuda farklı görüşler olsa da genel kanaat bu yöndedir. Hayreddin Karaman vd., *Kur'an yolu Türkçe meâl ve tefsir*, 3/56; Zeki Halis, *Tencîmü'l-Kur'an (Kur'an'ın parça parça inmesi)*, 257.

¹⁶⁶ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an yolu Türkçe meâl ve tefsir*, 3/55.

¹⁶⁷ Ebû'l-Hasen Şemsü'lislâm İmâdüddîn Alî b. Muhammed b. Alî İlkiyâ el-Herrâsî İlkiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmü'l-Kur'an* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983), 3/216-217; Zeki Halis, *Tencîmü'l-Kur'an (Kur'an'ın parça parça inmesi)*, 257.

¹⁶⁸ İlkiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 3/217.

¹⁶⁹ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an yolu Türkçe meâl ve tefsir*, 3/57.

Zekâtın farz kılınma süreci teşdîd ve tahfîf çerçevesinde ele alındığında önce tahfîfin sonra teşdîdin geldiği görülmektedir. Çünkü sadaka verilmesi konusunda serbestlik varken zekât verme zorunluluğu gelmiştir. Bu tespite binaen şunları söyleyebiliriz: Zekâtın farz olduğunu bildiren ayetin hükmü geçerli olmakla birlikte öncesinde gelen hükümlerin de geçerliliği devam etmektedir. Söz gelimi bu sürecin nesihle değil tedrici yöntem kapsamında ele alınması ve bu kapsamda mensuh sayılan hükümlerin nafîle olarak hükmünün devam etmesinin gerekliliğinin dillendirilmesi, neshe alternatif çözüm metotlarının oluşturulabileceğini göstermesi adına önemli bir çabadır.¹⁷⁰

SONUÇ

Teşdîd ve tahfîf meselesi adlı bu makalede; hükümlerin inişinde tespit edilen metotlar incelenmekte ve farklı bir metodun varlığının tespiti üzerinde durulmaktadır. Allah Teâlâ kullarına hükümleri belli bir düzen ve sıralamayla indirmiştir. Bu konuda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Fakat bu düzenin ve sıralamanın nasıl olduğu ile ilgili farklı metotlar ileri sürülmüştür. İleri sürülen metotlar arasında en fazla kabul görenler tedricilik ve nesihdir. Bu çalışmada hükümlerin indirilişinde takip edilen sıralamanın tespitiyle ortaya konulan metot, teşdîd ve tahfîf metodudur. Tedricilik, hükümlerin peyderpey inmesini tasvir ederken, nesih – genel kabule göre- ilk gelen ayetin hükmünün sonradan gelen ayetle kaldırılmasını ifade eder.

Teşdîd ve tahfîf, hüküm bildiren ayetlerin inişlerindeki düzene dair tespitlerde bulunan ve benzer bir uygulamanın takip edilmesinin gerekliliğini dile getiren bir metottur. Bu metotta teşdîd, sonradan gelen hükmün ilk gelen hükme nispetle daha fazla zorluk ve şiddet barındırdığı durumları ifade eder. Tahfîf ise teşdîdin zıttı olup sonradan gelen hükmün ilk hükme nispetle kolaylıklar barındırdığı durumları ifade eder. Hükümlerin indirilişinde teşdîd ve tahfîfe dair tespit edilenler bu çerçevede ele alınıp değerlendirilir. Teşdîd ve tahfîfi bir metot olarak kabul edip değerlendirmelerde bulunan ilk âlim -tespit edebildiğimiz kadarıyla- Kurtubî'dir. Müteahhir âlimlerden Şinkîti nesihle ilgili eserinde, teşdîd ve tahfîfi neshin karşısında bir metot olarak değerlendirmektedir. Teşdîd ve tahfîf kavramlarını eserlerinde sıklıkla kullanan günümüz müfessirlerinden İsmail Turan ise teşdîd ve tahfîf metoduna geniş yer ayırmakta ve bu metodun hikmetlerine vurgu yapmaktadır.

Hükümlerin aşama aşama indirilmesini ifade eden tedriciliğin varlığı konusunda herhangi bir tartışma yoktur. Ancak tedricilikte hükümlerin indirilmelerinin sıralaması hakkında bir tasvirten öteye geçilememiş, uygulamaya yönelik adımlar hususunda herhangi bir teklifte bulunulmamıştır. Teşdîd ve tahfîf metodunda ise hükümlerin inişindeki sıralamanın tasvir edilmesiyle birlikte hayata tatbiki hususunda bir tavır teklif edilmektedir. Buna göre, hükümlerin indirilişinde takip edilen metodun benzeri, yeni Müslüman olanlara veya hâlihazırda Müslüman olan ancak hükümleri uygulama noktasında eksiklikleri olanlara tatbik edilebilir. Bu kapsamda değerlendirilecek kişiler, hastalık derecesinde bağımlılıkları bulunanlardır. Bahsi geçen kişilere teşdîd ve tahfîf metodunun uygulanmasıyla -aşama aşama tatbik edilen hükümler

¹⁷⁰ Halis, *Tencîmü'l-Kur'an (Kur'an'ın parça parça inmesi)*, 261; Ali Rıza Gül, "Kur'an'daki İnfak Kavramının Anlam Yelpazesi", *Dini Araştırmalar* 8/22 (01 Haziran 2005), 239-262.

başta olmak üzere- İslam'ın tüm emir ve yasakların hikmetine vakıf olacak, gönül rahatlığıyla yerine getireceklerdir.

Hükümlerin indirilişindeki düzene dair bir başka metot ise nesihtir. Nesh ilk asırlarda genel olarak kabul görmüşse de mahiyeti, tanımı ve kapsamı konusunda herhangi bir ittifak oluşmamıştır. İlerleyen zamanlarda ihtilaflar artmış, neshin varlığı reddedilmeye başlanmıştır. Nesh metodunda genel kabule göre sonradan gelen hüküm ilk hükmü ortadan kaldırmakta ve böylece ilk hüküm ebediyen ortadan kalkmaktadır. Fakat ilk hükmün kaldırılmış olması kabul edildiği takdirde ilk hükmü bildiren ayetin işlevsizliği problemi ortaya çıkmaktadır. Teşdîd ve tahfif metodunda ise ilk hüküm ortadan kalkmamaktadır. Birbirine zıt iki hükmün aynı anda nasıl geçerli olacağı problemine ise bu metotta şöyle çözüm bulunmuştur: Hükümlerden hangisinin şartları olgunlaşmışsa o hüküm uygulanır. Mesela savaşla ilgili hükümler savaşın olduğu zamanlarda uygulanırken, barışla ilgili hükümler barış zamanında uygulanabilir. Burada birbirine zıtlık oluşturacak bir durum yoktur.

Teşdîd ve tahfif metodunun uygulanabilmesi için fikhî çok iyi bilen âlimlerin öncülüğünde bir kurum kurulabilir. Bu kurum günümüzde bağımlılıklarla mücadele eden ve başarılı sonuçlar da alan rehabilitasyon merkezlerine benzetilebilir. Müslüman olmak isteyen ancak birtakım kötü alışkanlıklara müptela olan kişiler kurulacak olan merkeze alınır. Bu merkezde belli bir süre İslami hükümler aşama aşama uygulanır. Merkeze alınanlar İslami yaşantıya alıştıktan sonra merkezden alınıp normal seyrine döndürülürler. Bu merkezde sadece hükümlerin nasıl uygulanacağı değil aynı zamanda hükümlerdeki hikmetler de anlatılır. Süreç sonunda hükümleri bilinçli olarak uygulayan bir kişiliğe sahip bireyler olarak normal yaşama dönerler. Bağımlıların mutlaka belli bir süreçten geçirilmeleri gerekir. Sözelimi içki içenlerin veya benzeri birtakım bağımlılık yapan maddeler kullananların psikotrop maddelerin etkisinden kurtulmaları bir anda olabilecek bir şey değildir. Çünkü bu maddeler hem fiziksel hem de psikolojik olarak bağımlılık yapmaktadır. İnsanları bu tür bağımlılıklardan kurtarmak için fiziksel açıdan tıptan, psikolojik açıdan da kendilerine destek olabileceklerden yardım alınmalıdır.

Ahkâm ayetlerinde teşdîd ve tahfife dair verilen örnekler incelendiğinde hükümlerin inişinde bu tür uygulamaların mevcudiyetinin birçok hikmeti olabileceği ortaya çıkmaktadır. Bu hikmetler birbirinden farklı olsa da ortak amacın kulların ibadete daha hazır ve istekli hale getirilmesi olduğu söylenebilir. Sahabilerin bu görüşü destekler nitelikteki tutum ve davranışları verilen örneklerde açıkça görülmektedir.

Teşdîdle gelen zorlukların, sıkıntıların ve mahrumiyetlerin sürekli tutulmaması da tahfifin farklı hikmetlerindeki ortak noktalardan biridir. Tahfif geldiği zaman bu sıkıntılar, zorluklar ve mahrumiyetler ortadan kalkmaktadır. Tahfif sayesinde müminler ne gibi zorluklarla karşılaşabileceklerini görmekte, içinde buldukları nimetlerin farkına varmakta ve kendilerine bu tür kolaylıkları sağlayan Rablerine şükür etmektedirler. Tüm bunlarla birlikte teşdîdin bir imtihan olduğu anlaşılmalı, müminlerin mesul tutulduğu hükümler bu imtihan neticesinde tahfif edilmektedir. Tüm hikmetleriyle birlikte ele alındığında teşdîdin ve tahfifin önemli, gerekli ve teşvik edici olduğu sonucuna ulaşılır.

İslam'ın insanlara tebliğinde Kur'an'ın izlediği yöntem takip edilmesi gereken bir metottur. Hak ve hakikatin sahibi Allah, insanların haleti ruhiyelerini/psikolojilerini gözeterek onları bu hakikate alıştırmıştır dolayısıyla müminler ve özellikle de ilim adamları Kur'an ahkâmının uygulanmasında teşdid ve tahfif metodunu kullanmalıdır.

KAYNAKÇA

Abdulkâhir el-Bağdâdî, Ebû Mansur Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî. *en-Nâsîh ve'l-mensûh*. thk. Hilmi Kâmil Es'ad. Amman: Dârü'l-Adevî, ts.

Abdurrahman Çetin. "Nesih". İstanbul: DİA, 2006.

Abdurrahman Ensari. *Mensuh ayetlerin kritiği*. İstanbul: Nida Akademi Yayınları, 1. Baskı., 2019.

Abdülkâdir er-Râzî, Muhammed bin Ebi Bekir bin Abdülkadir. *Muhtarü's-sihah*. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1. Baskı., 1986.

Ahmed Hasan ez-Zeyyât vd. *el-Mu'cemü'l-vasît*. Kahire: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 2. Baskı., 1972.

Ahmet Özel. "Kible". C. 25. Ankara: DİA, 2002.

Akan, Yasin. *Hanefî ve Şâfiîlerin zekâtla ilgili farklı görüşleri ve delilleri*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Akseki, Ahmet Hamdi. *Ahlak Dersleri Ahlak İlmi ve İslam Ahlakı*. çev. Ali Arslan Aydın. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2014.

Alâeddin Abdülaziz b. Ahmed el-Buhârî. *Keşfu'l-esrâr an usûl-i fâhri'l-İslâm el-Pezdevi*. thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı., 1997.

Altunbaş, İsmail Azmi. *Kur'an'ın Oluşum Süreci, (Tencîmü'l-Kur'an)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Âmidî, Ebû'l-Hasen Seyfüddîn Ali b. Muhammed b. Sâlim es-Sâlebî el-. *el-İhkâm fi usuli'l-ahkâm*. 2003: Darü's-Sami'i, 1. Baskı Riyad., ts.

ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî es-Sem'. *Tefsîrû'l-Kur'an*. thk. Ebû Bilal Guneym b. Abbas b. Guneym. Riyad: Dârü'l-Vatan, 1. Baskı., 1997.

Aydınlı, Abdullah. *Hadis istilahları sözlüğü*. İstanbul: İfav Yayınları, 9. Baskı., 2016.

Aydoğdu, Yakup. *Kur'an'da nesh çalışması*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2002.

Bekir Topaloğlu. “Hakîm”. C. 15. İstanbul: DİA, 1997.

Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-. *Minhâcü'l-vusul ilâ ilmi'l-usûl*. thk. Şaban Muhammed İsmail. Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1. Baskı., 2008.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-. *el-Câmi'ü'l-müsnedü's-sahihü'l-muhtasar min umûri Resûlillâh sallallahü aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyamih*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. Beyrut: Dârü Tavki'n-Necât, 2001.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Sâdık Kamhâvî. Beyrut: Dârü İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1996.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-. *el-Fusûl fi'l-usûl*. thk. Uceyl Câsim en-Neşemî. Kuveyt: Vizâratü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2. Baskı., 1994.

Cevherî, Ebû Nâsr İsmâîl b. Hammad el-. *Sihâh tâcü'l-lüga ve sihahi'l-Arabiyye*. thk. Ahmet Abdulgafûr Attâr. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melayîn, 2. Baskı., 1979.

Cihad Davut Süleyman ebû İrhaiem. *et-Tederrüc fi tatbiki's-Şeriatil-İslamiyye*. Filistin: Kudüs Üniversitesi Fıkıh, Teşri' ve Usulleri Yüksek Lisans Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Cürcânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî el-Hanefî es-Seyyid eş-Şerîf el-. *et-Ta'rîfât*. thk. Muhammed Abdurrahman el-Maraşlı. Beyrut: Daru'n-Nefais, 3. Baskı., 2012.

Çakan, İsmail Lütfi. *Hadis usûlü*. İstanbul: İfav Yayınları, 29. Baskı., 2012.

Çelik, Hüseyin. “İsrailoğullarının İnekle İmtihani”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (01 Haziran 2016), 63-80.

Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-. *es-Sünen*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcut, - Ali Muhammed el-Muavviz. Beyrut: Dârü'l-Mârife, 1. Baskı., 2001.

Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed b. Ömer b. İsâ ed-. *Takvîmü'l-edille*. thk. Halil Muhyiddin el-Meyyis. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İmiyye, 1. Baskı., 2001.

Demirci, Muhsin. *Tefsir terimleri sözlüğü*. İstanbul: M.Ü.İlahiyat Fakültesi Vakfi, 6. baskı.

Durmuş, Arslan. *Metodolojik Yönden Kur'an'ın Tedriciliği*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1999.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. El-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünen'ü ebû Dâvud*. thk. Beytü'l-Efkâr ed-Devlîyye grubu. Riyad: Beytü'l-Efkâr ed-Devlîyye, 1999.

Ebû'l Hüseyin el-Basrî, Ebû'l-Hüseyin Muhammed b. Alî b. Tayyib. *el-Mu'temed fi usuli'l-fıkıh*. thk. Muhammed Hamidullah. Dimaşk: el-Ma'hedü'l-İlmi'l-Fransî li'd-Dirâsâti'l-Arabî, 1964.

Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. Ebi'r-Rızâ el-Hamevî el-Halebî. *el-Kavâ'id ve'l-işârât fi usûli'l-kırâ'ât*. thk. Abdülkerîm b. Muhammed Hasan Bekkâr. Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1. Baskı., 1986.

Ebû'l-Bekâ el-Kefevî. *el-Külliyât*. thk. Adnan Dureş - Muhammed Mısrî. Dimaşk: Risâle yayıncılık, 2. Baskı., 2012.

Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhît*. thk. Enes Muhammed eş-Şâmî - Zekerıyyâ Câbir Ahmed. Kahire: Dârü'l-Hadis, 1. Baskı., 2008.

Ed-Dihlevî, Şah Veliyyullah - Afaracı, Abdullah Samed. *Tefsîr usûli: el-fevzu'l kebîr fi usûli't tefsîr*. İstanbul: İtisam Yayınları, 2015.

Endelüsî, Ebû Hayyân Muhammed b. Yusuf b. Alî b. Yusuf b. Hayyân el-. *el-Bahrü'l-muhît*. thk. Âdil Ahmed Abdulmevcut - Ali Muhammed Muavviz. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı., 1993.

Erdoğan, Mehmet. *İslam hukukunda ahkâmın değişmesi*. İstanbul: İfav Yayınları, 10. Baskı., 2017.

Fahrüddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihü'l-gayb*. Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1. Baskı., 1981.

Ferâhîdî, Ebû Abdurrahman Halil bin Ahmet. *Kitabü'l-ayn*. thk. Mehdi Mahzumi - İbrahim Samerrai. Beyrut: el-Mektebetu'l-Hilal, 1. Baskı., ts.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-. *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*. thk. Hamza b. Züheyr Hâfız. Medine, 1. Baskı., 1992.

Güç, Ahmet. "DİNLERDE KIBLE ANLAYIŞI". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 11/2 (2002), 1-30.

Gül, Ali Rıza. “Kur’an’daki İnfak Kavramının Anlam Yelpazesi”. *Dini Araştırmalar* 8/22 (01 Haziran 2005), 239-262.

Halis, Zeki. *Tencîmü'l-Kur'an (Kur'an'ın parça parça inmesi)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

Has, Şükrü Selim. “Klasik Fıkıh Usûlünde Neshin Mahiyeti”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/21 (01 Aralık 2006), 543-564.

Hayreddin Karaman vd. *Kur'an yolu Türkçe meâl ve tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları, 6. Baskı., 2017.

Hevvârî, Hûd b. Muhakkem el-. *Tefsîru kitâbillâhi'l-azîz*. thk. Belhâc b. Saîd Şerîfî. Beyrut: Dârü'l-Ğarbi'l-İslami, 1. Baskı., 1990.

Hocaoğlu, Mustafa. “Teşride tedricilik konusuna farklı bir yaklaşım”. *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2018).

İbn Cüzey, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kelbî el-Gırnâtî. *et-Teshîl li-ulûmi't-tenzîl*. thk. Muhammed Salim Haşim. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı., 1995.

İbn Ebû Zemenîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. İsa el-Mürri el-Kurtubî. *Tefsîrû'l-Kur'ani'l-Azim*. thk. Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ukkâse - Muhammed b. Mustafa el-Kenz. Kâhire: el-Fârûku'l-Hadîse, 1. Baskı., 2002.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dârü's-Sadır, 1. Baskı., 1882.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Nevâsîhü'l-Kur'an*. thk. Muhammed Eşref Ali Melibârî. Medîne: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, 2. Baskı., 2003.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Zâdü'l-mesîr fi ilmi't-tefsir*. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, Darü İbn Hazm, 1. Baskı., 2002.

İlkiyâ el-Herrâsî, Ebû'l-Hasen Şemsülişâm İmâdüddîn Alî b. Muhammed b. Alî. *Ahkâmü'l-Kur'an*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı., 1983.

İltaş, Davut. *Klasik Nesih Teorisi ve Çağdaş Tefsirciler*. Ankara: Ankara Okulu, 1. Baskı., 2016.

İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-. *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an*,. thk. Muhammed Halil Aytani. Beyrut: Dârü'l-Marife, 6. Baskı., 2010.

Kattân, Mennâ' Halil. *Mebahis fi ulumi'l-Kur'an*. Riyad: Mektebetü'l-Mearif, 3. Baskı., 2011.

Kurtubî, el-Kurtubî Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-. *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 2006.

İebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed İbrâhîm en-Nîsâbü'rî es-Sa'. *el-Kesf ve'l-beyân*. thk. Ebû Muhammed b. Aşur. Beyrut: Dârü İhyai't-Türasi'l-Arabî, 1. Baskı., 2002.

Mâtûrîdî, Ebû Mansûr Muahmmmed b. Mahmûd el-. *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Vanlıoğlu - Bekir Topaloğlu. İstanbul: Dârü'l-Mizân, 2005.

Mâverdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-. *en-Nüket ve'l-Uyûn*. thk. Abdülmaksûd b. Abdürrahim. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafiyye, ts.

Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-Hidâye ilâ buluği'n-nihâye*. Şârîka: Câmîatü's-Şârîka, 1. Baskı., 2008.

Muhammed Ebû Zehrâ. *eş-Şâfiî hayâtühû ve asruhû ve ârâühû ve fikhühû*. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 2. Baskı., 1978.

Mukâtil b. Süleyman, Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman b. Beşir el-Ezdî. *Tefsiru Mukâtil b. Süleyman*. thk. Ahmet Ferîd. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı., 2003.

Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. El-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahîhu Müslim*. thk. Ebû Suheyb el-Kermî. Riyad: Beytü'l-Efkâr ed-Devlîyye, 1998.

Nehhâs, Ebû Câfer Ahmed b. Muhammed b. İsmail el-Muradî el-Mısrî en-. *en-Nasih ve'l-mensuh fi kitâbillâhi azze ve celle ve'htilâfi'l-ulemâ'i fi zâlik* ,. thk. Süleyman b. İbrahim b. Abdullah el-Lâhim. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı., 1991.

Nesefî, Ebû'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-. *Medârikü't-tenzîl ve hakaiku't-te'vil*. thk. Yusuf Ali Bedîvî, Muhyiddin Dib Mistû. Dımaşk, Beyrut: Darü İbnî Kesîr, 6. Baskı., 2013.

Özçelik, Fikret. *İbn ebî Hâtim er-Râzî ve cerh ve ta'dil'deki metodu*. Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2017.

ranî, Ebû'l-Mevâhib Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şâ'. *Kitabü'l-mizân*. thk. Abdurrahman Umeyra. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1989.

Saraç, Yekta. *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Biçim ve Ölçü*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, 1. Baskı., 2011.

Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-Eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *Usûlü's-Serahsî*. thk. Ebû'l-Vefâ Afgani. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı., 1993.

Sinanoglu, Mustafa. "Teklif". 40/385-387. İstanbul: DİA, 2011.

Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'an*. thk. Mustafa Şeyh Mustafa - Şuayb Arnavut. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle Nâşîrûn, 1. Baskı., 2015.

Şâtîbî, Ebû İshâk İbrahim b. Mûsa eş-. *el-Muvâfâkât*. thk. Ebû Ubeyde Meşhur bin Hasan es-Selman. Hubr: Darü İbn Affân, 1. Baskı., 1997.

Şehrezûrî, Ebû Amr Takıyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsa İbnü's-Salâh eş-. *Ulûmü'l-hadîs*. thk. Nurettin İtr. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 21. Baskı., 2015.

Şinkitî, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdilkâdir el-Cekenî el-Himyerî eş-. *el-Âyâtü'l-mensûha fi'l-Kur'an*. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.

Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmüllî et-. *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*. thk. Abdullah ibn Abdulmuhsin et-Türkî. Kâhire: Dârü Hicr, ts.

Tafeyyîş, Muhammed b. Yûsuf b. İsbâ b. Sâlih el-Hafsî el-Adevî et-. *Himyanü'z-zâd ilâ dâri'l-meâd*. thk. Abdulhafız Şilbî. Âmmân: Vizâretü't-Türâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfî, 2. Baskı., 1983.

Talip Türcan. "Tedric". Ankara: DİA, 2011.

Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmîd et-. *Keşşâfû istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*. thk. Refîk el-Acem, Alî Dahrûc. Beyrût: Mektebetü Lübnân Naşîrûn, 1. Baskı., 1996.

Tûfî, Necmüddîn Süleymân b. Abdilkâvî b. Abdilkerîm b. Saîd el-Hanbelî et-. *Şerhu muhtasari'r-ravzâ*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı., 1987.

Turan, İsmail. *Vücûhû 't-te'vîl fî esrâri 't-tenzîl*, ts.

Yahyâ b. Sellâm, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Sellâm b. Ebî Sa'lebe. *Tefsîrû Yahyâ b. Sellâm*. thk. Hind Şelebî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı., 2004.

Yusuf el-Karadavî. *Fıkhu 'z-zekât*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Baskı., 1973.

Yücel Onay. *Kible*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtaza b. Muhammed b. Abdirrezâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmus*. thk. Abdü'l-Âlim Tahavî. Kuveyt: Mektebetü Hükümeti'l-Kuveyt, 1. Baskı., 2000.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî el-Farîkî ez-. *Erba'u resâ'il fî ulûm'i'l-hadis zikrû men yu'temedu kavluhu fî'l-cerh ve't-ta'dîl*. thk. Abdulfettah Ebû Ğudde. Beyrut: Dârü'l-Beşairi'l-İslamiyye, 5. Baskı., 1990.

Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-. *el-Keşşâf*. thk. Âdil Ahmet Abdulmevcut - Ali Muhammed Muavviz. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1. Baskı., 1998.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'an*. thk. Mustafa Abdulkâdir Ata. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Baskı., 2011.

Zeyd, Mustafa Seyyid Bedir. *en-Nesh fî'l-Kur'ani'l-Kerîm*. Mânsura: Dârü'l-Vefâ, 3. Baskı., 1987.

Zeydân, Abdulkerim ez-. *el-Vecîz fî usûli'l-fikh*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı., 2015.

Zuhayli, Muhammed Mustafa ez-. *et-Tederrüc fî't-teşri' ve't-tatbik fî's-şeriatil-İslamiyye*. Kuveyt: İdaretü'l-Buhus ve'd-Dirase, 1. Baskı., 2000.

Zürkânî, Muhammed Abdulazim ez-. *Menahilü'l-irfan fî ulumi'l-Kur'an*. thk. Fevvaz Ahmed Zümerli. Beyrut: Kitabü'l-Arabi, 1. Baskı., 1995.